

SPOR O SMYSL DĚJIN A DĚJEPISU

Josef Petráň

Volné sdružení převahou mladých odborníků, kteří si od podzimu 1936 říkali Historická skupina a v roce 1937 začali vydávat historicko-sociologickou revui *Dějiny a přítomnost*, se názorově formovalo během krize historismu vynikající na pozadí sporu o smysl dějin a dějepisu, sporu vedeného ve dvou rovinách: teorie historického procesu a teorie historického poznání, často se prolínajících a zaměňovaných.¹ Rozdíli metodologických východisek se odrazil i v nejednotnosti terminologické, jež sama se stávala příčinou nedorozumění. Sám pojem „smysl“ se v odlišných souvislostech užíval během sporu v různém významu: jednou teleologicky jako účel, cíl dějinného procesu, jindy jako filozofická spekulace promítaná do minulosti při hledání kořenů historického povědomí (tradice), nebo konečně sémanticky jako vnitřní obsah, souvislosti a význam dějinného jevu (séma). Tak tomu bylo i s dalšími pojmy, takže v pozdní fázi sporu J. Slavík a Historická skupina ve svém sborníku mohli dospět k závěru, že jistá část sporu by se stala bezpředmětnou, kdyby si dějepisci napřed logicky ujasnili pojmy, kterými operují.² Samo o sobě to svědčí o běžném teoretickém nedostatku empiricko-faktograficky zaměřené historiografie, kde mnoho apodikticky vyřčených soudů znehodnocuje významová nejasnost a tudíž jistá obsahová vágnost pojmů.

V pokusu objasnit vznik Historické skupiny se omezím na tu část našeho

¹ Do levicového proudu české inteligence zařazuje Historickou skupinu S. Stroh's, *Marxisticko-leninská filozofie v Československu mezi dvěma světovými válkami*, Praha 1962, 147. O skupině a jejím orgánu *Dějiny a přítomnost* srovn. J. Petráň, *Historická skupina*, in: Studie z obecných dějin (Sborník historických prací k 70. narozeninám prof. dr. J. Charvátu), Praha 1975, 11–47; V. Čejchan, *Vzpomínky na Historickou skupinu*, tamtéž, 49–54; J. Vávra, *Ke genezi a misii Historické skupiny*, tamtéž, 55–61; nověji T. Vojtěch, *Česká historiografie a pozitivismus*, Praha 1984, 73 ad.; R. Nový, *Kurt Konrad a počátky československé marxistické historiografie*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2, 1982, 45 ad.; K. Štefek, *Formování marxistického pojetí českých dějin*, Hradec Králové 1985, B. Čerešňák, *Zu den Anfängen der marxistischen Geschichtsschreibung in der Tschechoslowakischen Republik*, Sborník prací FF UIEP v Brně 31/1984.

² Srovn. zejména J. Slavík, *Masaryk a Pekař*, *Dějiny a přítomnost*, 1, 1937, 119 ad.; redakční článek skupiny s názvem TCM, tamtéž, 111 ad.

meziválečného dějepisu, jež měla roli v naznačeném sporu, a to ve vztahu k okruhu problémů a metod, jež se odrážejí na stránkách sborníku skupiny. Netvrdím přitom, že by skupina byla názorově zcela jednotná a neposkytovala v *Dějích a přítomnosti* publikační příležitost autorům vyjadřujícím odlišný názor než programové redakční články.

Kříže historismu

Nelze říci, že by český „oficiální“ dějepis, vycházející hlavně z názorového prostředí kateder pražské filozofické fakulty obsazených žáky Gollowými, byl před první světovou válkou nebo v jejím průběhu připraven na vznik samostatného československého státu. Když v roce 1912 vytýkal Jan Herben historikům „gollovského směru“, že se až na výjimky neúčastní aktivně politického života, považoval to tehdy např. ještě i Kamil Krofta za nepochopení velkého významu rozluky politiky od vědy, která „politice neškodí a vědě rozhodně prospívá“.³ Josef Pekař, který zaujímal v oficiálním dějepisu jedno z předních postavení, když J. Goll vědomě ustoupil do pozadí, neuvvažoval ještě ani koncem války o perspektivě národního státu, byl – stejně jako jeho učitel – pro státoprávní autonomii v rakouském celku. Takové stanovisko sdíleli veřejně či vskrytu i jiní dějepisci, byť se k otázce nevyjadřovali.

Gollovci už předtím vědomě rozloučili empirický dějepis nejen od politiky, ale zároveň také od filozofie dějin (i když se zcela neztrácali kontaktu s ní) a odmítli uznat historiografii za konkrétní sociologickou vědu, jak ji chápal Masaryk.⁴ Goll agnostickým tvrzením, že speciální historie „může podat obraz všestranný některé doby, sama však nemůže odhadnouti cenu jeho“, oddělil od sebe disciplínu dějepisu jako ideografickou vědu o člověku, jež objektivně pátrá po příčinách zahleděna do minulosti, a filozofii dějin obrácenou do budoucnosti tázáním po výsledku a hodnotě i významu pro přítomnost.⁵ S tím souvisí Gollův názor na syntézu, její oddalování v konceptu „kulturních“ či „všeobecných“ dějin do vzdálené budoucnosti s odkazem na nedostačující základnu faktografických poznatků analytického dějepisu. Český dějepis zůstal dlouho nedotčen proudem, který vlivem vědecké revoluce na přelomu 19. a 20. století začal nově uvažovat o poimech jako „determinismus“, „kauzalita“, „zákon“ (tento proud přicházel

zejména z Francie), kde o roli „globální vědy“ mezi sebou soupeřily historie se sociologií.

Zvlášť prožitek první světové války obnažil odtazitost jistého vědeckého l'art pour l'artismu dějepisců a v konfrontaci s naléhavostí ideově politických otázek současnosti se začalo hovořit o krizi evropského scientistického a analytického dějepisu, který býval někdy kladen do protikladu angažovaného marxistického historického materialismu.⁶ I v obraně před marxistickou metodologií vyzvedla nová vlna idealismu opět společenskou angažovanost a filozofičnost historiografie. Hledaly se nové metody dějepisné syntézy, hodnotová kritéria aplikovaná při výkladu dějin z hlediska přítomnosti atd. Také u nás, díky tradiční významné pozici historismu ve společenském vědomí, vynikal tehdy víc než jindy anachronismus faktograficky zaměřeného reflektujícího dějepisu krátkých hypotéz. A pochopili to někteří stoupenci Gollových metod, především sám Pekař, který si – podobně jako jiní gollovci – udržoval odstup od sociologie, která byla Masarykem považována za abstraktní vědu, z níž má konkrétní historická disciplína čerpat poučení o organizaci společnosti a vykládat zákonitosti společenského pohybu, ukazovat, „jak ten určitý stav se vyvinul“.⁷

Oživení historismu, namnoze zrelativizovaného pod nápořem pozitivistické sociologie koncem 19. století, pozorujeme po první světové válce téměř všude v Evropě, hlavně ovšem tam, kde státy dostaly nové uspořádání a formulace obsahu historického povědomí mřřila k prařfunkci dějepisu – upevnění vládnoucí státní ideologie.⁸ Nositeli takového ideově politického programu nebývali jen historikové, ale zvláště publicistika a historičtí beletristé. U nás posbíral tento proud zdroje ještě v předpozitivistickém romanismu hlavně proto, že gollovci nepřipravili popularizovatelný nový základ dějinné filozofické syntézy. Filozofické konstrukce, do nichž se vehementně pustili nehistorici, někdy i bez potřebné akribie, našly v kulturní veřejnosti živnou půdu, jak lze soudit podle frekvence publikací.

Vřtité historické povědomí namnoze v opoře o koncepci Palackého reflektovalo řadu problémů národní minulosti zjednodušeně, v rozporu s vědeckým poznáním, které v dílčích problematice ukazovalo skutečnost složitější nebo jinou. Historikové v duchu tradice školy namnoze zachovávali kritický odstup k takovým konstrukcím, zejména pokud za nimi poznali politicko-stranickou orientaci, a odmítali plnit automaticky funkci součásti oficiál-

³ K této otázce srovn. např. J. Werstadt, *O myšlenkovém vývoji a profilu Kamila Krofty*, in: O Kamiliu Kroftovi, historikovi a diplomatu (sborník k 60. narozeninám), Praha 1936; znovu vyd. in: J. Werstadt, *Odkazy dějin a dějepisů*, Praha 1948, 102 n. O kříži historismu obecně F. Vojtěch, 51 ad., 83 ad.

⁴ K této otázce nověji srovn. M. Strmiska, *K otázkám české historiografie a filozofie dějin v letech 1918–1939. Problémy dějin historiografie IV*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica (v tisku).

⁵ K tomu T. Vojtěch, 9 ad.

⁶ Viz J. Kudřna, *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, Brno 1983, 21 ad.

⁷ T. Vojtěch, 73 ad.; citáty z Masaryka zveřejnil Dějiny a přítomnost (1937, 116–118) pod názvem *Masaryk o dějinnách a dějepisnu*; k tomu i J. Slavík, *Masaryk a Pekař*, tamtéž, 119 a.

⁸ Viz J. Kudřna, 103 n., 116 n.

ní stání ideologie, byť na druhé straně valná část jich podpořila státotvorně stabilizační program. Někteří, hlavně opět Pekař, s odvoláním na objektivní vědecké poznání varovali před iluzemi a sebeklamem, jež by mohly mít oporu v manipulované konstrukci vyváděvané za dějinnou tradici.⁹

Jako jeden z prvních si v pragmatikém smyslu už na sklonku první světové války uvědomil nezbytnost „revizovat program české dějepisné práce“ vzdalující se aktuálním problémům společnosti Zdeněk Nejedlý.¹⁰ Ve stati *O národním dějepisectví* z roku 1918 položil opětně dávnou otázku „životní hodnoty“ dějin a v souvislosti s tím vyslovil požadavek „totální revize ideové“ jako předpokladu nové orientace osamostatňujícího se národa. Nejedlý se soustředil na problém dějinných tradic, jejich aktuálního významu, uvažoval o úloze aktivizace lidových mas, má-li být trvale zajištěna národní existence. Hledal odpovědi na otázku, co je třeba v dané chvíli konat, aby to bylo neoptimalnější z hlediska národního vývoje. Důrazem na úlohu lidu v dějinách, demokracii a postupně i na sociálně třídní aspekty vyjadřoval Nejedlý i své osobní postoje a vztah k současným společenským problémům a přikláněl se k levicovému politickému názoru.

Radikální koncept Nejedlého se však nestal hlavním východiskem revize úkolů a cílů oficiální historiografie. Především úsilí o formování obsahu historického vědomí se tam projevilo v aktualizaci a rozšíření pokračujícího sporu o filozofickou konstrukci „smyslu českých dějin“, který pak v další fázi, hlavně ve třicátých letech, přerostl z oblasti teorie historického procesu převážně do sféry teorie historického poznání – ve spor o smysl dějepisu.

Spor o smysl českých (československých) dějin

Před první světovou válkou se tento spor soustředil na problém funkce určitého modelu historického vědomí či povědomí v národní ideologii; nikoli na problém státotvorní. Opožděné zkoumání Palackého filozofie českých dějin (jako první novodobé filozofické koncepce popularizované v historickém povědomí) souviselo s přetrvávající funkcí historismu u náro-

da, který musil po staletí překonávat labilní postavení v evropském kontextu s vědomím „velké dějinné minulosti“, i s přesudky z toho plynoucími.¹¹ T. G. Masaryk vystoupil z pozice vědeckého realismu proti zkosnatělé zastaralé formě i obsahu historismu operujícího romantickými iluzemi o národní minulosti zcela v rozporu s vědeckými poznatky.¹² Na rozdíl od odborných dějepisců Gollova okruhu, s nimiž se v počátcích tohoto pozitivního úsilí shodoval, neusiloval o nové pojetí dějepisné práce, ale hlavně o formulaci filozofie lidské existence, „smyslu našeho života“, což bylo východiskem jeho tážení při revizi namnoze zkresleného historického povědomí politických i kulturních představitelů národa. Zajímalo se o představu, již si kulturní národní složky utvářejí o minulosti a která hodnotová kritéria lze pro budoucnost vyzdvihnout.

Výklad „smyslu českých dějin“, který Masaryk soustavně rozpracovával od devadesátých let 19. století, založil na Palackého dějinné filozofii, ovšem dobově aktualizované, ideologičtější a političtější, podstatou však nepřilís historické.¹³ Hlavní aktuální problém lidské existence vkládaný do pojmu humanity (v alternativách „reformace“, „demokracie“) chtěl poděpřit historickou dimenzí, jež měla autentizovat historické vědomí současněho národa vzešlého z obrození.¹⁴ Vznik novodobého národa v duchu své filozofické orientace považoval za dovršení duchovního zápasu „reformace husitské“.¹⁵

Reflexe dějinného vědomí směřovala už na počátku v Masarykově filozofii ne tak k obecné teorii historického procesu, ale především k instrumentálnímu vyjádření sociálně politického programu v praxi, měla se stát vodítkem jednání. Byla svou podstatou nedějinná. Většina nedorozumění v celém „sporu o smysl českých dějin“ od devadesátých let 19. století vzniká jako rozdílnost ideových přístupů k oceňování hodnot obsažených v dějinné tradici či historickém vědomí a neujasněnost i směšování roviny teorie historického procesu s teorií historického poznání, patrná už ve vágním obsahu pojmu „smysl“.

⁹ K tomu T. Vojtěch, 97 n.

¹⁰ T. Vojtěch, 47 n.; V. Hradská, *Česka Zdenka Nejedlého k marxistickému pojetí filozofie dějin a filozofie kultury*, Filozofický časopis 26, 1978, 403–415; J. Dvořák, *K metodologickým aspektům díla Z. Nejedlého*, tamtéž, 416–424; J. Popelová, *Filozofie kultury Zdenka Nejedlého*, tamtéž, 79–94.

¹¹ V. Hradská, 403 ad. Dále srovn. R. Nový, 47 ad., kde je přehled základní literatury. Podrobnější bibliografie o celém průběhu „sporu o smysl českých dějin“ zveřejňovala *Bibliografie české historie*; pro náš kontext je to zejm. bibliografický přehled ve svazcích za léta 1925/6, s. 10; 1927/9, s. 13; 1930/2, s. 10; 1933/4, s. 11. Tam je patrné, jaký ohlas spor měl i v publicistice. Přehled srovn. K. Štefek, *Spory o smysl českých dějin mezi buržoazními ideology v období od VKSR do února 1948*, Sborník Pedagogické fakulty v Hradci Králové (Historie) 29, 1978, 87–132. Zejména starší fázi sporu hodnotí T. Vojtěch, 46 ad. Nověji K. Štefek, *Spory o pojetí českých dějin*, Hradec Králové 1986.

¹² T. G. Masaryk, *Česká otázka. Snahy a tažby národního obrození*, Praha 1895; ale již přetím směřoval k tomu cíli v boji o RKZ, kde nacházel Gollovu oporu. Kritické stanovisko J. Golia v ČCH 6, 1900, 142 n.; dále k tomu J. Herben, *Masarykova skla a Gollova skla*, Praha 1912; J. Pekař, *Masarykova česká filozofie*, ČCH 19, 1912, 10 ad.

¹³ K tomu R. Nový, 49.

¹⁴ K tomu K. Konrad, *Dějiny husitské revoluce*, Praha 1964, 16 ad.

¹⁵ Historicitu národa konstatoval Masaryk nehistorickou zkratkou: „reformace byla obrozením, obrození má být reformací“. K tomu dodal K. Konrad: „Při své formulaci náboženského smyslu českých dějin vychází Masaryk především z nehistorického chápání náboženské formy husitské revoluce... Z tohoto stanoviska vyplývá zásadní odmítnutí revoluce jakožto násilné mocenské akce převratné...“ (K. Konrad, 16).

¹⁶ K tomu srovn. i J. Werstadt, *Od České otázky k Nové Evropě*, Praha 1920; znovu k tomu J. Werstadt, *Rozhled po filozofii českých dějin* (1922, 1925, 1937), in: *Odkazy dějin a dějepisů*, 31 ad.

Po roce 1918 se spor aktualizoval novou skutečností národní i státní, jež integrovala řadu dalších problémů dříve jim nedotčených.¹⁶ Sám Masaryk modifikoval některé své východní teze už před první světovou válkou, jen zčásti pro jejich neudržitelnost proti argumentům dějepisců, spíše však v duchu svého názorového vývoje, v němž ideové politické aspekty národní tradice převazovaly nad filozofii pro život, kterou ovšem ani pak nepouštěl ze zřetele.¹⁷ Za války, v roce 1915, připojil k někdější „humanitní“ dějinné hodnotě „české reformace“ i tradici státní samostatnosti a postavil se na státoprávní stanovisko dříve zahrnované. Tzv. idea československého státu od roku 1917 převážila v rámci státoprávně stabilizační funkce historického vědomí v konceptu Masarykova programu a ve dvacátých letech v *Nové Evropě* (1920) a ve *Světové revoluci* (1925) dostala formulaci demokracie jako politické formy humanity.¹⁸ Souviselo to s vývojem zájmové sféry a přesunem těžiště Masarykovy aktivity od filozofie lidské existence k politické praxi, jež ho přivedla do čela státu.

I když to úplně nesblížilo teoretické přístupy Masaryka a dějepisu představeného hlavně Pekařem, jak se později domnívali J. Werstadt a K. Stloukal, stabilizační aspekt se více či méně objevuje v pracích dějepisců od dvacátých let, bez ohledu na to, zda zastávali skeptický názor státoprávníka Pekaře, který byl do konce války pro autonomii v rakousko-uherském státním celku a soudil, že při vzniku samostatného státu spolupůsobila osudová souhra náhod přinašející s sebou určitá rizika, anebo republiku považovali za zákonitý plod demokracizace Evropy. Někteří, zejména K. Krofta, ale i jiní, transformovali „smysl českých dějin“ v „ideu československého státu“ a postupně ji propracovávali jako zdůvodnění státu i jeho zvláštností a úkolů v mezinárodně politickém kontextu.¹⁹ Komponentou té-

¹⁷ K tomu K. Konrad, 19. Srovn. i J. Papoušek, *T. G. Masaryk a československé dějepisectví*, CCH 44, 1938, 1–29. Tyzrent J. Werstadt, že Masaryk ve *Světové revoluci* „své – lze říci – myšlenkové závaží... do velké míry se konformoval názoru většiny historiků, mezi nimi i prof. Pekaře, a vzdal se své představy o původu obrození z domácí náboženské tradice reformatiční“, je ovšem chybě, jak ukázal již J. Charvát v *Dějinnách a přítomnosti* 1938, s. 45 ad., v kritice Werstadtovy studie *O filozofii českých dějin* (Praha 1937). Stejně tam Charvát kritizuje i K. Stloukala, který ve studii *O smyslu československých dějin* (Věda život IV, 1937, seš. 5–6) navázal na Werstadtovo „překlenutí“ Masarykova pojetí „smyslu českých dějin“.

¹⁸ R. Nový, 49, cituje K. Konrada, 19.

¹⁹ Srovn. sborník *Idea československého státu, I–II*, Praha 1936; K. Krofta, *Idea československého státu*, in: *Z dob naší první republiky*, Praha 1939, 1–48.

²⁰ Viz K. Krofta, *Vývin národního povedomia u Čechov a Slovákov*, Praha 1935, 13 ad.; V. Chaloupecký, *Československé dějiny*, CCH 28, 1922, 1–30; B. Varsík, *O jednotnosti československých dějin*, in: *První špezd československých historiků 1937*, Praha 1938, 89 ad.; k tomu srovn. V. Plevza, *Národnostná politika KSC a česko-slovenské vztahy*, Bratislava 1979, 84 ad.; J. Kolečka, *O teorii a cilech ideologie buržoazního československismu*, SFFFBU, ř. Historie, C 33, 1986, 33–41.

to ideologické konstrukce zůstávala kategorie národa jako státního společenství založeného na jednotě vůle v plnění politického a kulturního společeného programu – československismu, v němž jazyková rozdílnost zůstávala podružná.²⁰ Na tomto principu stavěli K. Krofta, V. Chaloupecký, K. Stloukal, B. Varsík aj. koncepci jednotnosti československých dějin.

Nový politický obraz Evropy, vnitřní poměry a zahraniční orientace republiky měly vliv i na tradiční koncepci národních dějin v rámci dějin slovanských a evropských. Romanticko-filozofický koncept zdůrazňující pojitka slovanské minulosti, případně jejich hodnotu a úlohu v kontextu evropském, pozitivistický dějepis koncem 19. století zatlačoval pojetím kulturních (civilizačních) okruhů, které vymezovalo latinský Západ a byzantsko-slovanský Východ a dějinnou úlohu českého národa na jejich rozmezí. Když se tato koncepce promítla do aktuální filozofické syntézy národních dějin, rozšířila spor v otázce vztahů česko-německých. Na filozofické pojetí Palackého navazoval Z. Nejedlý, někteří literární historikové a etnografové, kteří zdůrazňovali hodnotu přibuzenství etnického i tradic vzájemných slovanských vztahů.²¹ Naproti i tomu J. Bidlo usiloval o srovnávací metodu, jež by postihla komparačně filozofii východoevropských dějin nahradil tradiční vycelenění slovanských dějin vytržením východoevropských dějin z rámců obecných.²² Velká část oficiálního univerzitního dějepisu (J. Pekař, J. Šusta ad.) se shodla na západní orientaci naší národní tradice a z toho vyzvozovala dějinně filozofické, ideové i politické koncepce.

Základní osou „sporu o smysl českých dějin“ zůstávala však dřívější diskuse o hodnotách dějinné národní tradice, zejména ocenění určitých klíčových fází: husitství, Bílé hory, národního obrození, podle různých idealistických kritérií, hlavně nábožensko-etického a nacionalistického. Zpočátku se vlivem kontinuity sporu problém státní samostatnosti objevoval vedle husitské tradice ve vzájemné souvislosti. Brzy, jakmile se rozhodlo o charakteru republiky, začal oficiální dějepis už v polovině dvacátých let opouštět interpretaci revoluční složky tradice a zdůrazňoval „demokratickou“ a státoprávně konsolidační linii tradic nejen husitské a poděbradské, ale i cyrilometodějské a svaťováclavské, podle toho, jak k tomu dávala výročí příležitost. K nim připojil i kontinuitu nacionální tradice, jež pomáhala reabilitovat pobělohorské období v rozšířeném apriorním konceptu filozo-

²¹ K tomu T. Vojtěch, 97 n.

²² K tomu *Československá slavistika v letech 1918–1939* (M. Kudělka – Z. Šimeček – V. Štastný – R. Večeňka), Praha 1977; J. Petrář, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy*, Praha 1983, 298 ad.; F. Kutnar, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II*, Praha 1977, 142.

²³ Srovn. např. sborník *Náš národní tradice: tradice cyrilometodějská, tradice svaťováclavská*, Praha 1928; dále K. Konrad, 20.

ře národních dějin.²³ Pozorujeme další názorové třibení podmíněné ideově politickou orientací autorů.

Zatímco Z. Nejedlý, který vyšel z obrozeneckého názoru Palackého a vzdvihoval lidový, národní a demokratický charakter hnutí a stále víc se přibližoval levicové orientaci zdůrazňující sociálně revoluční složku husitské tradice, Pekařovo dílo je nesené odporem k revoluci.²⁴ Dovištil je v rozsáhlé monografii *Žižka a jeho doba* (1927–1933), již chtěl od základu revidovat nejen pohled na hnutí, ale postavil do jiného světla celou koncepci národních dějin založenou na díle Palackého, jež byla aktualizována ideově politicky během „sporu o smysl českých dějin“ a hlavně díky belitri fixována v historickém povědomí. Vedle reformacní (husitské) tradice stavěl J. Pekař, V. Chaloupecký, K. Sloukal i jini jako aktuálnější tradici nacionalismu a státnosti v souvislosti s potřebou upevnit republiku uvnitř i navenek (zejména vůči německému prostředí).²⁵ Chaloupecký s odvoláním na proměnu ideového názoru na hnutí během prvního desetiletí republiky příznačně kladl v dějinné tradici do protikladu revolučnost proti státnosti. Spolu s Pekařem a dalšími trval počátkem třicátých let na tom, že pokud lze hovořit o jisté tvárné ose českých dějin, lze ji hledat hlavně v nepřetržité kontinuitě národního vědomí, v nacionalismu, který se opírá o duchovní dědictví předků a ne o domnělou obecnou ideologii nábožensko-humanitní, jak soudil Masaryk.²⁶ K. Sloukal v roce 1937 v pokusu o překlenuí Masarykova a Pekařova pojetí dějinných tradic připojoval ve svém konceptu filozoficko-empirické syntézy mystické pojmy „ducha země“, „genia země“, „spojení půdy a krve“ jako termíny historického slovníku s oblibou užívané tehdejší pravivově politicky orientovanou historiografi, jak v kritice Sloukalovy brožury připomenul v *Dějinnách a přítomnosti* J. Charvát.²⁷ Pekař, Sloukal, J. Hertl i jini v aktualizaci historické reflexe zdůrazňovali, že národní myšlenka sebezáchovy vzhledem k stálému nebezpečí německého tlaku je nejen základním rysem, ale bytostnou podmínkou českých dějin i v samostatném státě.

Pekařovo dílo o Žižkovi podnítilo a rozšířilo polemiku o hodnotících kritériích české minulosti jak v oficiální historiografii (K. Krofta aj.), tak ve

vznikajícím neoficiálním protigollovským křídle dějepisu a konečně v popularizační publicistice.²⁸ Latentní spor o dějinné filozofickou syntézu, i když byl veden historickými argumenty, se nikdy neomezoval na dějepisce, přecházel do několika rovin a v širší veřejnosti byl instrumentálně využíván k propagaci třídní i nacionálně determinovaných programů politických stran.²⁹ Masaryk, který ze své pozice v čele státu hleděl dějepis podřít státní ideji, nemohl být počátkem třicátých let s vahou části produkce oficiální historiografie v tomto ohledu spokojen. Nesplnila očekávání na poli své odvěké funkce, málo přihlížela k přítomným státním potřebám, vyhýbala se hodnocení dění, jež bylo součástí přítomnosti, „bohužel, česká oficiální historie nebyla národu učitelkou za světové války a není jí dorůstajícím generacím republikánským a demokratickým,“ vytýkal Masaryk v roce 1932. „Naše republika není ještě v prachu archivů a ve směsi historické učenosti německé... V době monarchistické, absolutistické ten tak zvaný historický ‚odstup‘ byl dobrou výmluvou, nedotýkat se mocných politického světa; v naší republice takové výmluvy není již třeba. Tím méně, že i vědecky teorie, historického odstupu je nesprávná. Historik de facto posuzuje minulost podle svého poznání přítomnosti; přítomnost není než nedaleká minulost, nedají se od sebe trhat...“³⁰

Prezentistický akcent vyřčený Masarykem byl počátkem třicátých let příznačný pro hlavního oponenta Pekařova J. Slavka, řadícího se k neoficiálnímu hradnímu křídlu dějepisu. Kulminace obnoveného sporu v první polovině třicátých let a vyhyrocený názor Slavkův v něm našly výraznou odezvu v názorovém formování Historické skupiny. Slavík vydal v letech 1928 až 1934 několik polemik s Pekařovým názorem na hnutí a vyjádřil i vlastní stanovisko k „sporu o smysl českých dějin“ a pokus o koncepci husitské revoluce.³¹ Titul jeho brožury *Dějiny a přítomnost* z roku 1931 převzala Historická skupina jako název své revue, na jejíchž stránkách dala Slavíkovi příležitost vyjádřovat se k metodologickým problémům dějepisu a v redakčních článcích přejímala i jeho názory. Slavík ovšem – ač v polemice s Pekařem často vytýkal nedostatky gnoseologické – zůstal u hledání smysluplnosti dějin bez specifické filozofickospolečenské podstaty stano-

²⁴ Srovn. nověji P. Čornej, *Vývoj názorů na hnutí v díle Z. Nejedlého v letech 1898–1920*, Česká literatura 26, 1978, 235–247; týž, *Pojetí husitského Tábora v díle Z. Nejedlého*, Husitský Táborec 2, 1979, 119–127; R. Nový, 56. O Pekařově pojetí K. Konrad, 20.

²⁵ Srovn. K. Sloukal, *O smyslu československých dějin*, Věda a Život IV, 1937, seš. 5–6. O Stloukalově dějinné filozofii srovn. M. Strmišská, V. Chaloupecký, *Přítomnost učitelkou minulosti*, Věda a Život 1937/8, 41–9 (K tomu J. Šusta ČCH 1938, 153); srovn. i T. Vojtěch, 97 ad.

²⁶ Viz T. Vojtěch, 101.

²⁷ K. Sloukal, *O smyslu československých dějin*; recenze J. Charvátova v *Dějinnách a přítomnosti* II, 1938, 49.

²⁸ J. Pekař, *Žižka a jeho doba I–IV*, Praha 1927–1933; k tomu V. Chaloupecký, *Nový názor na husitskou revoluci*, Bratislava I, 1927, 291–297; K. Krofta, *Žižka a husitská revoluce*, Praha 1936 (2. vyd. Praha 1937); J. Slavík, *Nový názor na hnutí (Palacký či Pekař?)*, Praha 1928; týž, *Pekař contra Masaryk*, Praha 1929; týž, *Dějiny a přítomnost*, Praha 1931; týž, *Husitská revoluce*, Praha 1934.

²⁹ Srovn. K. Štefek, 87 ad.

³⁰ C. P. (= T. G. Masaryk), *O periodizaci českých dějin*, Česká mysl 28, 1932, 131–142, citát ze s. 141.

³¹ Viz pozn. 28.

viska, jak mu to vytykal K. Konrad, kterého Historická skupina považovala za svého člena.³² Slavík nedospěl – stejně jako Historická skupina ve svém sborníku – k analýze a kritice teleologické a finalistické koncepce „smyslu dějin“, jak ji nacházíme u K. Konrada.³³

V přesvědčení, že idea dějin je jen „abstrakcí aktivního vlivu, jakým dřívější dějiny působí na dějiny pozdější“,³⁴ Konrad formuloval v roce 1937 (kdy se sblížil s Historickou skupinou) na podkladě klasických prací marxismu – v přímém protikladu k tehdejšímu hledání „smyslu dějin“ – úkol dějepisu jako úsilí o posílení logiky objektivních zákonitostí přírodně historického procesu, úsilí nezbytné k tomu, aby dějepis mohl kriticky působit na společenské vědomí pokrokových tříd a usměrňovat jejich praktickou revoluční činnost.³⁵ Z tohoto pohledu viděl Konrad dosavadní dějinnou filozofii ve „sporu o smysl českých dějin“ jako třídně determinovanou ideologickou konstrukci, jež měla svou instrumentální funkci v časově a prostorově podmíněné „idei československého státu“, a určil naproti tomu marxistickým dějepiscům úkol „odhalovat za tajemným ‚myslem‘ reálné boje skutečného, živého člověka českého, třídní boj v české minulosti. A teprve konstelace třídních sil nás poučí nejen o minulosti, ale i o přítomnosti a budoucnosti...“³⁶

Metodologická krize pozitivistického dějepisu

Hledáme-li, co pozitivního přinesl obnovený „spor o smysl českých dějin“, jež kulminoval v letech 1925 až 1932, nelze pominout skutečnost, že obrátil pozornost k nedořešeným metodologickým problémům pozitivistického dějepisu, rozdělil jeho dějinně filozofické koncepty a zároveň je zreleativizoval. Objektivně tak vedl k zdravé skepsi a napomáhal překonat ustulnulý systém dějepisné práce, jak o tom svědčí názorové třibení Historické skupiny. Splýnul s oživením zájmu o nové proudy dějepisu v Evropě, hlavně sociologického (M. Weber) a syntetického (H. Berr) a v souvislosti s tím mimo jiné rovněž o historický materialismus.

Krise na přelomu dvacátých a třicátých let se neprojevila jen ve skutečnosti hospodářské, sociální a politické, měla vliv na zvýraznění krize současného myšlení, včetně myšlení vědeckého, zvlášť ve společenskovědních oborech. Obecně to chtěl vyjádřit např. S. K. Neumann, když v roce 1930 charakterizoval stav vědy „chaosem názorů, nedostatkem vůdčích zásad

pro konkrétní bádání, kolísáním mezi hledisky konzervativními a pokrokovými, nedůvěrou k bádání exaktnímu a sklonek k idealistickým teoriím, strachem z dialektického materialismu“, jež vedou nakonec ke kapitulaci před „náboženskými, metafyzickými a mystickými pověrami“.³⁷ I v empiricko-pozitivistickém dějepisu jsou pozitivní stránky v důkladnosti a šíři faktografického zaměření většiny jeho tehdejší produkce znehodnocovány dost neorganicky štěpovanými dějinně filozofickými projevy, které považujeme onoho pozitivního díla neodpovídají svou odtrženou spekulací. Spor o smysl dějin a dějepisu při metodologické a namnoze i terminologické nejasnosti nutil dějepisce obrátit zrak od problémů jeho konkrétního historického výzkumu a vyjádřit stanovisko v obecné rovině dějinně teoretické, což u historiků založení převážně empiricko-faktografického (těch byla většina) nutně odhalilo jejich metodologický eklekticismus. V jejich slovníku se náhle objevilo mnoho pojmů, které nenacházíme běžně v jejich analytických monografiích, pojmů dříve vyhrzených spíše speciální filozofii dějin. Ne vždy si s nimi věděli rady, zvlášť u těch, které do dějepisu pronikly z disciplín filozofických, sociologických, sociálněpsychologických, ekonomických, ale i přírodovědných, jako termíny vzniklé v procesu modernizace metod. Téměř neidentifikovatelně se pak někdy misily názory různých evropských proudů starých i nových, novorankovství, novokantovství, sociologický pozitivismus, novohegelovský historismus, zřídka občas už i existencialismus, v protikladu a odporu vůči historickému materialismu. Jistý vliv na názorovou diferenciaci měly i generační rozdíly vzdělání, individuální schopnost sledovat a orientovat se v nových směrech a konečně i opoziční postoje vůči oficiálnímu dějepisu a osobní neshody.

Zjednodušeně se hovoří o napětí mezi různými formami pozitivismu a nepozitivistickými směry, ve skutečnosti byl proces složitější. Pozorujeme charakteristické, nikoli však mechanicky zákonitě rozštěpení dějepisu, odklon směrem k iracionalismu a vnitřnímu agnosticismu na jedné straně (u Pekaře, Šusty aj., ještě větší u Z. Kalisty, B. Chudoby ad.), na druhé straně pak k racionálně objektivnímu studiu zákonitostí dějin společnosti.³⁸ Mohlo se někdy přiblížit metodám historického materialismu, jak jsme svědky u Historické skupiny, a vyvolat rozpor s idealismem.

Stát Emanuela Ráďla, který v roce 1925 jako by přehlédl posun Masarykových stanovisek a vrátil se k myšlenkám náboženskoetickým z předešlé fáze sporu, ohlas jeho článku na veřejnosti, ne vždy dostatečně fundovaný

³² O tom R. Nový, 51.

³³ K. Konrad, 24; R. Nový, 52.

³⁴ K. Marx–B. Engels, *Nemecká ideologie*, Spisy 3, Praha 1958, 59.

³⁵ K tomu srovn. R. Nový, 52.

³⁶ K. Konrad, 13.

³⁷ S. K. Neumann, *Tragikomedie české vědy*, Levá fronta 1930, 1; k tomu srovn. T. Vojtěch, 75 ad.

³⁸ Přehled i T. Vojtěcha, 76 ad.; srovn. i M. Strmiska, cit. studie.

věcné, metodický i pojmoslovné, to vše vyprovokovalo Pekaře, že znovu vydal svou studii z roku 1912 (*Masarykova česká filosofie*) bez jakékoli změny či dodatku.³⁹ Novější svá stanoviska, odražející už skutečnost státní samostatnosti, publikoval Pekař v polemicky vyhoceném textu přednášky *Smysl českých dějin s podtitulem O nový názor na české dějiny* roku 1929 a v jeho druhém vydání přidal repliku proti kritikovi koncepcce prvního dílu *Žižky* J. Slavíkovi.⁴⁰ Spojíl tu dvě hlediska: teorii historického poznání a teorii historického procesu – vztah k dějinné tradici se zřetelem k nové národní skutečnosti.

Protože Rádíl a po něm i jimi vytkali odbornému dějepisu vyrostlému pod vlivem Gollovým, že setrvává při zjišťování povrchu události a chybí mu obecnější konceptní hlediska k pochopení smyslu dějin, a tím málo přispívá k utváření národní budoucnosti, opakoval Pekař své předešlé námitky proti ukvapeným generalizacím sociologickým a svodům pragmatické teleologie při hledání smyslu českých dějin.

Podobně jako dříve, řada historiků dala i v obnoveném sporu zprvu za pravdu Pekařově kritice labilních konstrukcí tzv. konkrétní filozofie dějin, jež interpretovala historický proces z apriorního hlediska. „Nejistota, kterou v nás vyvolaly Rádílovy útoky, zmizela opět při četbě předválečného polemického spisku o Masarykově české filosofii, jež Pekař nedlouho nato vydal znovu beze změny jako odpověď Rádílovi,“ prohlašují členové Historické skupiny v redakčním článku *Dějiny a přítomnosti* roku 1937.⁴¹ „Teprve polemiky Slavíkovy a zároveň i pochybnosti vzniklé při našich prvních vědeckých rozbežích, přivedly nás k této ‚samozřejmostem‘, s nimiž Masaryk dávno před válkou vytáhl do boje proti starému pojetí historie...“ Nebyl to ovšem Masarykův idealisticko-teleologický názor stojící v rozporu s empiricko-pozitivistickým pojetím dějin u gollovců, ale především jeho determinismus, který „znamená pevný řád v přírodě, v člověku a společnosti a v jejich vývoji; všude přesná zákonnost“ i jeho zření k současnosti, což znamenalo pro členy Historické skupiny boj proti starému pojetí dějepisu.⁴² Jinými slovy mladí historikové se teprve nyní, nepochybně i vlivem četby metodologických polemik, zejména ve francouzských časopisech, se-

znamovali s konfrontací přírodní vědy s dějepistem, jež obvykle končila krutým poznáním, že dějepis chce-li být vědecký musí revidovat větší dosud užívaných pojmů a opustit dosavadní teorie, jak to konstatovali M. Bloch a L. Febvre, zakladatelé školy Annales.

Zejména odpověď na Slavíkovu kritiku prvního dílu *Žižky*, kde se kritik zaštilil tezemi Maxe Webera (teorii Weberovu ovšem znal spíše okrajově a neúplně) o „hodnotících ideách“ jako východisku dějepisovy práce, usměrnila polemiku k jinému pojetí filozofie dějin: jako logiky a obecně metodologie dějepisu. Slavík především vytkal Pekařovi ignoranci toho, že historik je při hodnocení minulých událostí závislý na vlastní ideologické orientaci. Pekař nikdy nevěnoval čas soustavnému studiu dějinné filozofické orientaci. Pekař nikdy nevěnoval čas soustavnému studiu dějinné filozofické orientaci. Pekař nikdy nevěnoval čas soustavnému studiu dějinné filozofické orientaci. Pekař nikdy nevěnoval čas soustavnému studiu dějinné filozofické orientaci. Pekař nikdy nevěnoval čas soustavnému studiu dějinné filozofické orientaci.

Slavík ve svých výtkách nebral v úvahu, co napsal Pekař v roce 1897, když referoval o sporech německých historiků vyvolaných teoriemi Lamprechtovými.⁴³ Tehdy Pekař se zjevným souhlasem interpretoval teze přednášky Lamprechtova stoupence Scalý na sjezdu německých historiků v Innsbrucku (1896) a podtrhl, že spory mezi rankovci a novějším směrem „kolektivního“ či „sociálního“ dějepisu, jehož představitelem je mj. Lamprecht, vyplývají především z rozdílu světového názoru. „Je-li však historiografie závislá na názoru světovém? Nepřestává-li pak být vědou? Má přece být objektivní! Je vědou objektivní, ale není objektivní v protivě k subjektivnímu. Historik nemůže se jako druhý Munchhausen chytiti za vlasy a vytáhnouti se z bažiny osobních a časových názorů...“ co doba spolu nechopí jasně ani v minulosti. „Pekař, stejně jako Goll a jiné výrazné osobnosti našeho dějepisu při zdůrazňování „objektivní pravdy“, nechtěli být pouhými „vědeckými kronikáři“. Sledovali – byť ne vždy soustavně – zahraniční metodologické proudy. Registrovali pozorně hlavně vývoj sporu

³⁹ E. Rádíl, *O smysl našich dějin. Předpoklady k diskusi o této otázce*, Praha 1925; J. Pekař, *Masarykova česká filosofie*, 3. vyd., Praha 1927. K tomu srov. přednášky cyklu, které vydalo naklad. Svazu Národního osvobození r. 1928 ve své knihovně (č. 50, 55, 56) se souhrnným názvem *Naše národní tradice*. K tomu srov. i F. X. Salda, *Dvoje dějepisecův*, Saldův zápisník 1929, 54–63, 90–105; E. Rádíl v *Křesťanské revui* II, seš. 2–3.

⁴⁰ J. Pekař, *Smysl českých dějin. O nový názor na české dějiny*, Praha 1929; 2. vydání s přílohou *Max Weber a Slavíkova noetika*, Praha 1929.

⁴¹ *Dějiny a přítomnosti* I, 1937, 112.

⁴² Srov. J. Charvát v *Dějinnách a přítomnosti* II, 1938, 48.

⁴³ Srov. J. Pekař, *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisecův*, ČČH 3, 1897, 146–160.

o pozitivistický přístup v německé historiografii, narážející na silnou tradici rankovskou a novorankovskou. Ucelený teoretický systém však u nich narázoval soubor teoretických názorů, sestavený často eklekticky podle empirie. Tato nedůslednost v přimknutí k určitému směru nebo dílu jednotlivce jim však sotva může být vytýkána. Gollova stať *Dějiny a dějepis v Athaenau* roku 1888 je sice metodologicky vázána na rankovskou historiografii, dodejme však, že rámec úzkého novorankovství překračuje, poskytuje větší prostor „kulturnímu dějepis“ a konečnou i sociologii a filozofii dějin prosazované Lamprechtem. Referativní článek Pekařův *Spor o individualismus a kolektivismus v dějepisectví* z roku 1897 reflektuje velkou německou diskusi o pozitivistické koncepci společenského vývoje, již dnes zpravidla označujeme jako sociologismus a kterou stoupeneci Lamprechtovi považovali za koncepci „kulturních dějin“.⁴⁴ V ní se vyhranil opoziční názor, tlumočený jednak historiky novorankovského směru, jednak autory důležitější pozitivistické koncepce (Lamprecht sám uváděl, že se opírá víc o Herdera než o Comta). Spor sledovali Goll i Pekař. Měl pozitivní důsledky pro metodologii tehdejšího dějepisů; v jeho kontextu nutno vidět počátky našeho pozitivistického dějepisů na přelomu 19. a 20. století. Goll ještě předtím, než se rozputala německá polemika o Lamprechta, napsal v roce 1888 o novém směru „sociálního dějepisů“: „Ať sociologie při otázce, jak mocným proti době své faktorem jest individuum, dospěje k odpovědi jakékoli, i kdyby pro ni neměl jednotlivce ceny než jako exponent poměru časových; při historii zůstane interest aspoň rozdělen mezi časem a osobou.“⁴⁵

Pekař, jenž velice brzy zaujal čelné místo v našem univerzitním dějepisectví už v zmíněné stati z roku 1897, že Lamprechtovo kolektivistické historické pojetí nepřináší vlastně nic převratného, chce pouze, „aby v těch oborech kulturních dějin, kde jest to možno, bylo užíváno metody přírodné, jak toho vyžaduje i povaha moderního dějepisectví genetičského. Požadavky tyto nejsou proti zásadám dříve obecně uznaným v rozdílu principiálním, nýbrž pouze graduálním.“⁴⁶ Dějepis podle Lamprechtovy představy není osatně výhradně kolektivistický, uznává v určitých mezích vedle zákonitě nutnosti sociálních pohybů svobodnou vůli, uznává velkou osobnost a připouští teleologický výklad. Tedy v podstatě „starý dualismus“; „rozdíl je jen v tom“, konstatuje Pekař; „že životu, takřka organickému životu společnosti, nebo jinými slovy, že vývoji skupin, celků, národů, mas, ovládaných kolektivistickými silami, má být nadále věnována pozornost zvláštní, že ve

studiu jejich má být užito co možná nejrozsáhlejší empirie, krátce, že program vědecké historie má být doplněn kusem dosud namozé zanedbávaným: sociálně psychologickým studiem oněch fundamentálních pochodů, jimž obírá se, ovšem z jiného poněkud stanoviska, sociologie.“

Pro Pekaře není pozitivistická metodologie Lamprechtova převratným, ale jen logickým nástrojem k uchopení minulosti z hlediska moderního světového názoru: „V době naší, jak přirozeno, soustřeďuje se pozornost na podmínkách sociálních, ale proto ještě není nutno přesouvatí těžisko dějepisů příliš jednostranně tímto směrem a zanedbávati ukvapeně život individuální, jehož popříti nebo odtrhnouti z tisícere životné souvislosti s životem společností nelze.“ Německá diskuse podle Pekaře ukázala, že starý „politický individualismus“ je v dějepisectví, který chce být práv moderní době, překonaný a cesta vede „k principu sociálnímu, k poznání, že jednotlivec je tu kvůli celku“. Neznamená to však, že by dějepis měl opustit studium osobností, ale je třeba proniknout do duševních pochodů společnosti, „vědomí celku“, jež obsáhne víc než součet individuí a jednotlivých jevů. „Toto společné vědomí zužuje svobodu jednotlivcovu, ale svoboda není ilibovůle. Nemůžeme jednatí dle motivů, jež v nás nejsou... A graduálně hlouběji můžeme vniknouti v působnost génia, poznáme-li, že se v něm teprv hlubší dějinné hodnoty probouzejí k celému životu. Tak postupujeme od přirozených faktorů, jež byly v starších dobách dějinného bádání nad míru a cenu váženy, a od faktorů individuálních, jichž nelze ani pro budoucnost opomíjeti, k faktorům sociálně psychologickým, pro obecné vědomí nejdůležitějším. Jsou to: hospodářství, řeč, mravy, kult, umění ornamentálně symbolické, náboženství, mravnost, věda, umění. To vše musí pojmuti do svého programu moderní dějepisectví. Nebezpečí všeho toho najednou se odvážití, je veliké.“

Pekař se zjevně ztotožňuje s těmi hlasy v polemice kolem německé „sociální“ či „kulturní“ historiografie, které ukazují na posun programu dějepisné vědy a její metodologie a snaží se uvarovat příklonu k materialismu. Sám Lamprecht v obraně proti výtkám, že jeho stanovisko je materialistické nebo se mu blíží, několikrát zdůraznil, že i v „kolektivistickém“ pojetí zůstává základem idealistická víra v imanentní (nikoli již transcendentní) tvůrčí princip. Je tu obsažena latentní polemika s Marxem, která v německé diskusi o „kulturních dějinách“ někdy zazní i navenek při veškeré neujasněnosti představ o podstatě historickomaterialistické teorie. Pekař interpretuje se zjevným souhlasem Maxe Lehmana: „Kdyby měl pravdu Marx, jemuž je osobnost jen nositelkou životních sil, zmizel by z dějepisectví mravný život a vztah k věčnému, nadpřirozenému, zmizelo by hrdinství, zmizela by konečně i – historická pravda. Neboť sociální i politické útvary

⁴⁴ K tomu J. Kudrna, 18 ad.; T. Vojtěch a I. S. Kon, *Kritický nástin filozofie dějin 20. století*, 111 ad.

⁴⁵ J. Goll, *Dějiny a dějepis*.

⁴⁶ J. Pekař, *Spor o individualismus a kolektivismus*, 151.

minulosti jsou jen dílem osob; každý dějinný čin má znamení osobnosti svého duševního tvůrce vitěšeno v sobě.“

Nebudu zřejmě daleko od pravdy, když řeknu, že Pekař sám nikdy spisy Marxovy nestudoval (to, že je neměl v knihovně, ovšem za argument nepovažuji). Přejímal názory polemiků široké německé diskuse o pozitivismu, aniž znal některá základní díla, jak je patrné z bibliografické poznámky a z poznámkového aparátu jeho stati. Empirický historik se ostatně mnohem víc spolehl na vlastní logiku a převzatý systém názorů uplatňoval ve svém díle eklekticky a bez ortodoxie. Je patrné, že ho zaujal Lamprechtův výklad o „psychologických domínách“, později Dilthey „duchovědnou psychologií“ a dějinou „typologií“, v níž typ zastupuje zákonitost. Pekařova metoda „výsledku svědků“ užívá později v *Žižkoví* při interpretaci pramenů připomíná v mnohém Diltheyem zdůrazněnou (v polemice se sociologismem) racionalizovanou intuici dějepisce při vytváření informační struktury pramene. V ekonomických studiích byl Pekař ovlivněn namnoze víc G. von Belowem než Lamprechtem. Metody dvou dílů *Knihy o Kostí* (1909, 1911) jako by dokládaly v pozitivní dějepisné práci rozdílné postupy vyčtené ve stati o individualismu a kolektivismu z roku 1897, v osobitěm nastupu pozitivismu u nás.

Pekař přijímal víc prvků pozitivistické metody než Goll, který se omezoval na tradiční spíše zjišťování kauzálních souvislostí mezi „verifikovanými fakty“, retrospektivní přítomnost v poznání světa a lidských osudů v jejich jedinečném a neopakovatelném, dával tudíž přednost „individuálnímu“ v dějinách. Na druhé straně však nesdílel do důsledku indeterministický dějinný názor německých novorankovců, a proto nevyplučoval možnost syntézy „kulturních dějin“, ani filozofii dějin. Se sociologickým směrem „kulturního dějepisu“ se ovšem, stejně jako novorankovci, rozcházel v otázce dějinné zákonitosti. Bude však třeba korigovat vžitou představu o Gollově programu dějepisné práce a vlivu jeho „školy“ na další naše historiky. Nelze se jednoduše ztotožnit s názorem J. Popelové, že Pekařovi „dlouho metodologické zásady Gollovy školy bránily objevit se v nejvládnější povaze historika orientovaného směrem k duchovnímu proudění doby, jak se jim ukázal např. ve své periodisaci českých dějin.“⁴⁷ Celým svým světovým názorem se Pekař od počátku hlásí k idealistickým „duchovědným“ proudům a s Gollovým programem to není v rozporu. S odvoláním na Windelbanda, Rickerta či Sprangera hledal i náš pozitivistický dějepis od počátku vztahy, příčiny a souvislosti jedinečných jevů s virou v nejvyšší „princíp tvůrčí“ a s jistou nedůvěrou hleděl na možnost zjišťovat zákonité kauzality jevů

obecných (sociálních, kolektivních), kterou zdůrazňoval sociologický směr dějepisu. Pekař ve stati o individualismu a kolektivismu v dějepisectví už v roce 1897 vysoko oceňuje Scalův názor, že nejen hospodářským řádem, ale právě „životním ideálem“, je „ukázati sociálně psychologickou pospolitost, spojit svobodnou individualitu vyšších tříd s citem pospolitosti tříd nižších, mírniti tvrdosti společenského diferencování a nedopusťiti, aby nižší vrstvy lidu byly nám otráveny.“ To směřuje k „vyššímu výkladu, plněnímu srdce nadšením a vroucností. A jen tak možno dosi učiniti nejvyššímu úkolu dějepisectví, tj. umělecky oživiti vědecky probádanou minulost.“

Vlivem autority katedrového dějepisu nastup novějších pozitivistických metod sociologických ustnul. Vlastně až ve dvacátých letech zaujal některé mladší historiky, zejména J. Slavíka a B. Mendla, modernější proud sociologizovaného dějepisu, neseny hlavně myšlenkami Maxe Webera.⁴⁸ Nechtěl tím ovšem popřít, že éra skutečného porozumění Weberově teorii v evropské pozitivistické historiografii nastala mnohem později, až v šedesátých letech. Slavík viděl ve Weberovi východisko víc než v jiných sociologizujících směrech a odtud lze sledovat i jeho snahu – být více programovou – sloužit Webera s marxismem. Z těchto pozic převzal Slavík, ovlivněný rovněž názory N. I. Karejeva a ruským sociologizujícím dějepisem i některými již marxistickými historiky sovětskými, úlohu Pekařova vyhraněného opONENTA v obnoveném sporu, který se zdaleka neukýkal původně vyčteného „smyslu českých dějin“ (tu nemohli dějepisci takto zaměření akceptovat starší názory Pekařovy ani Masarykovy), ale metodologie novodobého dějepisu.⁴⁹

Nové proudy pozitivistické historiografie věnovaly pozornost především gnozeologickým problémům. Stoupenci nového sociologického dějepisu se nechtěli vracet k tzv. konkrétní filozofii dějin oddělené od empirického dějepisu, jež si osbovala základní úkol historiografie – výklad dějin a operovala při tom vypreparovanými pojmy, které zbaveny původního konkrétního obsahu, ztrácely schopnost vypovídat o historické realitě.⁵⁰ Slavík považoval za moderní rys gnozeologické převrštění v dějinné filozofii (filozofii historiografie), jež si měl osvojit dějepisec při práci s konkrétní pramennou základnou. Představa, že by oddělená filozofie dějin, ať už ante či post historiam, mohla prohloubit historické poznání až k metafyzickým základům lidského dění a být i zároveň být „osobní reakcí“ jednotlivce – i nehistorika – na dějiny, jak to ve svých úvahách předkládali J. Popelová nebo J. Pa-

⁴⁸ Znalost Webera proniká ovšem hlavně ve třicátých letech, ke konfrontaci stanovisek při hodnocení jeho díla došlo na světovém kongresu historiků ve Stuttgartu roku 1985. K tomu srovn. zejména obsáhlou recenzi J. Kudrny knihy J. Kocky, *Max Weber der Historiker* (Göttingen 1986) v CSCH 1988.

⁴⁹ Svě výhrady ke koncepcím „sporu o smysl českých dějin“ podává J. Slavík hlavně ve studii *Masaryk a Pekař. Dějiny a přítomnost I*, 1937, 119 ad.

⁵⁰ Srovn. M. Strmiška, cit. studie v tisku.

točka, ani u něho však pochopení nenašla.⁵¹ Nepřekvapí proto, že se později Historická skupina ozvala v redakčním komentáři *Dějiny a přítomnosti* proti J. Werstadtovi, který v diskusním příspěvku na prvním sjezdu československých historiků navrhol v roce 1937, aby se namísto pojmu sociologie v dějepisu, „který snad tolik léká naše historiky“, užívalo „přijatelnějšího pojmu filozofie dějin.“⁵²

Werstadt se domníval, že přechod mezi analýzou faktů a syntézou ve filozofické konstrukci vyplývá z pouhého logického postupu dějepisovcov práce.⁵³ Naproti tomu J. Slavík a B. Mendl nechtěli pouze nahrazovat filozofii dějin „post historiam“ historickou sociologií, která by vytvářela teorii dějin a formulovala zákonitosti vývoje společnosti, jak si to představovali sociologové F. Modráček nebo E. Chalupný, naopak snažili se zbavit dějepis degradace na popisnou disciplínu tím, že by integroval progresivní sociologickou metodologii, jež by historikovi umožňovala zobecnění výsledků jeho bádání.⁵⁴

Zrelativizování objektivnosti historického poznání

V nové fázi sporu se základní otázkou stalo hodnocení dějinných faktů a úlohy historika jako hodnotícího subjektu. Podnět zavdal Pekař pokusem překonat Palackého pojetí klíčového problému národních dějin – husitství. Slavík mu mohl snadno vytknout, že se mylí, když svůj obraz považuje za objektivní výsledek lepší znalosti historických pramenů, protože při charakteristické metodě „výslechu svědků“ zjevně vynikal výběr pramenů podle apriorního subjektivního ideologického plánu.⁵⁵ Pekař nadto téměř nedočkávě už v prvním svazku díla o Žižkově a jeho době, v návaznosti na pramenně analytickou pasáž bez přechodu vložil svůj názor na celý sociálně politický obsah husitství, který dělila – podle Slavíka – od názoru Palackého ne tak deklarovaná větší objektivita a znalost pramenů, ale spíše rozdíl subjektivního hodnotícího přístupu. „Blíží-li se Pekař svým názorem na Husa a husitství katolickým historikům, . . . přýští to z přibuznosti duševní“, konstatoval Slavík.⁵⁶

V osobité interpretaci Weberovy relativistické koncepce se Slavík snažil dokázat, že hodnota historického jevu není obsažena v něm samotném jako

⁵¹ Viz J. Popelová, *Filosofie dějin, její úkoly a rozdělení*, ČCH 45, 1939, 15 ad.

⁵² Viz *Dějiny a přítomnost I*, 1937, 212.

⁵³ Srovn. J. Werstadt, *Odkazy dějin a dějepisů*, 10.

⁵⁴ Srovn. F. Modráček, *Úvod do historické sociologie*, Akademie 30, 1927, 284–286; E. Chalupný, *Logika věd*, 2. vyd., Praha 1945, 73 ad. O metodě B. Mendla a J. Slavíka srovn. M. Strmiska, cit. studie v tisku.

⁵⁵ Viz pozn. 28, zvl. Slavíkovu práci *Pekař contra Masaryk*, s. 17 ad. Teoreticky se tu Slavík zjevně opírá o Webera.

⁵⁶ J. Slavík, *Pekař contra Masaryk*, 18.

faktu, ale je závislá na hodnotícím subjektu, na dějepisci, který jej zařazuje podle svého pojetí poplantaného přítomné kulturní orientaci.⁵⁷ Obracel se jednoduše k světónázorovému problému historika, jehož důležitosti si byl Pekař dávno vědom, ovšem z jiného úhlu pohledu. Dějinné jevy ani historické osobnosti nelze, podle této prezentistické koncepce, pojmout do trvalé platného schématu, proměnlivost orientace (kulturní, ideologické, politické) hodnotícího subjektu způsobí, že budou interpretovány stále nově a rozdílně. Takže významné dějinné jevy nebo osobnosti nelze podle Slavíka chápat jako jednou provždy historicky „uzavřené“, jejich ocenění nemůže mít trvalou platnost. Vztah dějin a přítomnosti je tudíž obsažen v každé reflexi minulosti (bez ohledu zda vědecké či nevědecké), přičemž určující kritéria jsou přítomnostní, a jen „metodologičtí naturalisté“ z Gollovy školy se mohou domnívat, že hromaděním faktů při dokonalější znalosti pramenů rekonstruují „jak to vlastně bylo“. Slavík převážně v polemickém stanovisku akcentoval ten či onen rys svého nedůsledného gnoseologického názoru s odvoláním na Webera, Troeltsche i Rickerta, bez ohledu na odlišnosti jejich pojetí. Krajní subjektivismus se snažil poněkud zeslabit v modelu pokroku poznávacího procesu, podle kterého dějepisec zdokonaluje metodologické koncepce během vývoje jako apriorní a základní předpoklad díla, který je však v procesu tvorby konfrontován s výpovědí pramenů.

Vztah subjektu historika a objektu jeho bádání považovala Historická skupina ve svém programovém úvodním prohlášení v *Dějinnách a přítomnosti* za hlavní své kritérium vztahu dějin a přítomnosti. „Především si plně uvědomujeme vliv, který má přítomnost na utváření našeho obrazu o minulosti. Jsme daleci očekávání starých historiků, že lze dospět k naprosto objektivnímu poznání ‚wie es eigentlich gewesen‘. Sociální prostředí, osobně psychologické předpoklady, světový názor – to vše má rozhodující vliv na volbu témat, na utváření hodnotících měřítek, na výběr historických fakt – jedním slovem na historickou ‚pravdu‘ . . .“⁵⁸

Formulace „historické pravdy“ v úvodním prohlášení *Dějiny a přítomnosti* byla kritizována z různých stran a metodologicky rozdílných východisek.⁵⁹ Zvlášť důležitá diskuse mezi M. Voltem a J. Pachtou, jenž obhajoval „objektivní názor“ Historické skupiny, dodatečně zčásti objasnila a v něčem i doplnila pojetí tlumočené v *Dějinnách a přítomnosti*.⁶⁰ V ní se potvrdilo, že

⁵⁷ Tamtéž: k tomu srovn. M. Strmiska.

⁵⁸ Dějiny a přítomnost I, 1937, 2.

⁵⁹ Srovn. k tomu J. Petráň, *Historická skupina*, 28 ad.

⁶⁰ Srovn. M. Wolf, *Současné směry v děj. historiografii*, Demokratický střed 1938, č. 4, s. 62; replika J. Pachty tamtéž č. 7; nová odpověď M. Volta tamtéž č. 10 (19. 3. 1938) a další vyjádření J. Pachty, *K problému historické pravdy*, Dějiny a přítomnost II, 1938, 59–61.

každá významnější teorie historického poznání si vytváří vlastní pojmoslovný systém, který podle Windelbanda, Rickerta i M. Webera (na něž se odvolával J. Slavík i členové Historické skupiny) vyžaduje ujasnění pojmů, aby nedocházelo k zbytečným nedorozuměním. Objašnění pojmu „pravdy“ a „myslu“ v dějinách, jak je podal Pachta, provádělo jistotou korekturu subjektivitky vyznívajícího relativismu Slavíkova. „smyslem“ dějinných událostí vyjadřoval Pachta objektivní „vnitřní obsah, vnitřní souvislost, již lze objevit ve sledu vnějších historických událostí studiem jejích hyných sil a jejich zákonitosti“, nikoli „subjektivní filozofickou spekulací“, kterou v pojmu „mysl“ viděl Volt. Problém „pravdy“ zas velice úzce souvisel s otázkou vytváření historiografického faktu.⁶¹ Pachta se odvolával na dialektický materialismus (myslil ovšem zásady historického materialismu), v němž „základními hnacími silami dějinného vývoje jsou hospodářsko-spoolečenské skutečnosti“, jako na východisko teoretické, jež není subjektivním předpokladem, ale nedogmatickou „formulací souhrnu historických zkušeností, k nimž moderní věda dospěla“. Historická „pravda“ je pak podle Pachty „dialektickým procesem, jenž záleží v přehodnocování a prohlubování dosavadního historického poznání pod zorným úhlem nových zkušeností a poznatků“. Poznávající subjekt i objekt poznání jsou součástí historického procesu, „neuzavřenosti“ historické „pravdy“, jež je závislá na nových „vědeckých zkušenostech“.

Pachta vyjadřující stanovisko Historické skupiny se bránil výtce subjektivismu, relativismu či agnosticismu, která byla mezitím vůči úvodnímu prohlášení v *Dějinnách a přítomnosti* vnesena i odjinud. B. Mendl namítal, že historik, i když dávno nevěří v „definitivnost a naprostou objektivitu historických poznatků“, onomu krédu starších objektivistů, musí se „o objektivní poznání snažit, není-li objektivita vodítkem jeho práce, přestává věda“.⁶² Shodně i P. Reimann vytkl redakčnímu úvodu *Dějinn a přítomnosti*, že jeho autoři podcenili v duchu Maxe Webera objektivní zákonitost historického vývoje.⁶³ Užití metody klasiků marxismu „na konkrétní líčení historických pochodů vede nutně k objektivně správnému poznání dějin“.

Setkáváme se tu s rozdílnými pojetími „objektivního poznání“. Historická skupina ve svém programovém prohlášení v úvodu *Dějinn a přítomnosti* odsoudila „buržoazní objektivismus v tradičním pojetí Gollové“, který čle-

nové skupiny spolu se Slavíkem nazývali na svou dobu neucitvě „fetisismem faktů“, na druhé straně dostatečně nevyzdvihla a neobjasnila východisko objektivního poznání historických zákonitostí, po němž volala. Slavíkovi tento nedostatek vytkl K. Konrad.⁶⁴

B. Mendl, výrazný představitel sociologického dějepisu u nás, zůstal ve vztahu subjektu a objektu v procesu historického poznání u principu „vývaženosti“, při čemž ukládal dějepisci, aby usiloval v zájmu vědeckosti o objektivní poznání, byť jeho poznatky nemohou mít definitivní ani naprosto objektivní platnost.⁶⁵ Odtud také posuzoval marxistickou metodologii, již se zabýval víc než jiní gollovci. Jeho názory, některými rysy gnoseologicky progresivnější než Slavíkovy, mohli poznat spolu s novějšími teorii mi německého ekonomického dějepisu zvlášť mladší členové Historické skupiny z inspirujícího semináře, na který později s respektem vzpomínali.⁶⁶ Slavíkův pozitivisticko-relativistický subjektivní výklad procesu dějinného poznání naproti tomu odsoudil Kurt Konrad, teoreticky fundovaný z pozic marxistických.

Konrad, který se řadí do okruhu Historické skupiny, ač se názorově odlišil od kolektivního redakčního prohlášení v *Dějinnách a přítomnosti*, se přiblížil dnešní dynamické teorii vědeckohistorického (historiografického) faktu jako v podstatě vědecky objektivně ověřeného (verifikovaného) svědecký pramene, jež se stalo faktem vědy, přičemž je charakteristická právě jeho gnoseologická nedovršenost a schopnost rozvoje s vývojem historické vědy.⁶⁷ Historiografický fakt takto chápáný není vytvářen jen pramenem (komunikátem v jazyce určitého sémantického textu, který je třeba dešifrovat), ale i mimopramennou informací, jejíž kvalita je závislá na rozvoji vědeckého poznání, na subjektu historika a historické vědy i disciplín poměrných.

Slavík teoreticky nedocenil, že mimopramenná informace, chápaná jím zcela subjektiviticky, jež předchází i provází analýzu pramenů, orientuje celý badatelský postup historika, nikoli jen jeho složku hodnotící. Konkrétně se to pak projevilo tím, že Slavík podcenil význam vědecky budovaného informačního systému heuristického se zřetelem k účelu poznávání společenských vztahů a procesů v jejich zákonitosti a namozse se spokojil s danou faktografickou základnou, již připravil empirický dějepis. Dopouštěl se chyby tradiční filozofie dějin „post historiam“ když předpokládal, že no-

⁶¹ K problematice historického faktu v dnešní marxistické historiografii srovn. A. I. Zevlev - V. P. Naumov, *Istoriografický fakt: kritéri, ocenění i analýza*, Voprosy istorii 1980, č. 5, 18 n.

⁶² Polemika B. Mendla v ČČH 43, 1937, 413 n., 648; srovn. i J. Petráň, *Historická skupina*, 28.

⁶³ P. Reimann, *O několika aktuálních otázkách čl. vědeckého dějepiscův*, Tvorba 1937, č. 22, s. 351, č. 23, s. 366 n.

⁶⁴ K. Konrad, 22–23.

⁶⁵ Srovn. T. Vojtěch, 80 n.

⁶⁶ Srovn. J. Petráň, *Historická skupina*, 29.

⁶⁷ Srovn. M. Hroch - V. Hrochová - L. Kobylková, *Metodologické problémy v současné sovětské historiografii*, ČSCH 1977, 858 n.; dále srovn. *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985, 120 ad.

vá orientace hodnotičho subjektu postací k „přehodnocení“ staré, za jiným účelem vytvořené faktohrafičké základy. Je to patrno např. v jeho historicko-sociologické studii *Historická revoluce* (1934) i v jiných jeho pracích. Do jisté míry tím byly poznamenány i některé články ve sborníku Historické skupiny. Naproti tomu K. Konrad si byl vědom, že oproti pozitivistickému dějepisu materialistická historiografie vychází z nového integrálního badatelského postupu, proto také řadu problémů heuristiky, kritiky a interpretace pramene konzultoval s metodicky fundovaným B. Mendlem, jenž celkovou změnu badatelského systému chápal.⁶⁸

Ve srovnání s některými existencialisty a strukturalisty našich časů, zejména s M. Foucaultem, zůstal Slavík ještě při subjektivistickém vymezení systému reálného historiografického faktu a nerozbyjí ho poukazem na „ceremoniál slova“, v němž nakonec mizí nejen fakt, ale i sám syntetizující subjekt.⁶⁹ V relativismu šel však na svou dobu dál, než jiní naši sociologizující dějepisci.⁷⁰ J. Salaba například relativizoval dějepisné poznání z jiného stanoviska: odkazem na náhodnost zachovaných a zprístupněných pramenů. Faktohrafičkový dějepis může se proto – podle jeho názoru – přiblížit vědě jediné když při zobečnění využije metod sociologie a jiných disciplín. Další historikové hospodářských a sociálních dějin (V. Černý, E. Janoušek, J. Peisker, G. Skalský aj.), kteří sociologické metody více či méně uplatnili ve své práci, neepochybovali o objektivnost historických poznatků.

Význam světónázorové orientace na posuzování jevů minulosti nepodceňoval, jak jsem uvedl, nikdy ani Pekař, ale ani Josef Šusta a jiní z dějepisců tzv. Gollovy školy. Šusta, jenž přijímal podněty jak sociologizujícího dějepisu, tak moderních směrů psychologicko-ideové orientace, uznával, že dějepisec je v otázkách, jež klade minulosti a ve způsobu, jímž to činí, závislý „na světovém názoru svém, své doby i svého prostředí“, proto jeho odpovědi, „které si vynutí z kusé a druhoty nepovolně zásoby pramenů, dávnými věky zachovaných“, mají „podmíněnou platnost“.⁷¹ Avšak to, ani vědomá snaha sloužit životu nemají historika odvádět od sdělení „co za pravdu poznává“. Proti namnoze silně zdůrazňovanému subjektivismu zastával Šusta stanovisko, že objektivní poznání dějin je nejen možné, ale i nutné. Sdíleli

to s ním většinou někdejší Gollovi žáci, ať už se metod svého učitele přidrželi více, jako V. Novotný, K. Sloukal aj., anebo méně, jako J. Šusta a J. Pekař. Stloukal ovšem při stále silnějším zdůrazňování ideografického pojetí dějepisu jako vědy usilující o objektivní zachycení především jedinečnosti jevů v minulosti v jejich složitosti bez zákonitých souvislostí, prohuboval i teoretickou „gollovskou odluku“ od ideologie. Aby mohl dějepis střežit „všelidské“ kulturní hodnoty obsažené v individuálních znacích človéka různých epoch, nesmí být – podle Stloukala, ale i J. Hertla aj. – „zná silňován“ ideologií.⁷² Na mysli měl přitom – a také to vyjádřil – hlavně historický materialismus, předkládaný v diskusí třicátých let některými sociology jako vědeckoteologický „kalvinismus bez boha“.⁷³

Diskuse o teoretických problémech významu orientace historika jako hodnotičho subjektu při vytváření historiografických faktů, jež s sebou při nášela i otázku zpřesnění a správného vyjasnění obsahu pojmů aj., nutně dějepisce třicátých let kriticky zvažovat, co z jejich metodické soustavy za staralo, a znovu promýšlet filozofičkový základ dějepisu v souvislosti s problémy syntézy. Vedle cesty k subjektivnímu „pochopení“ dějin se uplatnila i snaha o vědeckější logickou kauzalitu a hledání objektivní zákonitosti v dějinách. S trvajícím působením německé historicko-filozofičké teorie k nám zároveň více pronikal vliv moderního sociologického pozitivismu francouzského, jehož prvky akceptoval např. B. Mendl.⁷⁴

Byla to zpočátku hlavně *Revue de synthèse historique* (zal. 1900) i práce jejího redaktora H. Berra a metodologicky ji doplňující *Annales d'histoire économique et sociale* (od r. 1929) a *Revue des études slaves*, které zaujaly v době krize dějepisné metodologie u nás zejména též mladší generaci historiků.⁷⁵ Odtud se poučovali i někteří členové Historické skupiny, mezi nimi zvlášt V. Husa. O činnosti Berrova Centre International de Synthèse přinesly *Dějiny a přítomnost* podrobnou zprávu André Varagnaca, z níž po-

⁶⁸ Stov. M. Strmiska, : dále J. Hertl, *Lineární pojetí českých dějin*, Řád 2, 1935, 398; dále polemiku J. Slavíka s J. Hertlem : „Prožití dějin“ či neprožití historického semináře? Dějiny a přítomnost II, 1938, 55 ad.

⁶⁹ K diskusi o historickém materialismu počátkem třicátých let stov. E. Rádl, *Historický materialismus*, Dějnická osvěta 1930, 290–295, 330–338; F. Linhart, *Historický materialismus*, tamtéž 1931, 138–143, 207–215; Lu Märténová, *Historický materialismus jakožto sociologická metoda*, Sociologická revue 1931, 386–391. Proti námítkám, že historický materialismus vede k „mechanismu a fatalismu“, vystoupila s odkazem na sovětské teoretiky J. Popelová, *Obrana historického materialismu*, Dějnická osvěta 1933, 73–76.

⁷⁰ Stov. T. Vojtěch, 119 n.

⁷¹ K tomu stov. T. Vojtěch, 65 a zejm. J. Kudrna, *Zu einigen Fragen des Methodenstreits in der französischen Historiographie um 1900*, Stora dela storiografa 2, 1983, č.1, 62–78. Nověji o škole Annales a jejich zdrojích i vztahu k marxismu stov. I. Holýba a chová, *Spolnost-dějiny-struktura. Historický materialismus a škola Annales*, Studie ČSAV 5/1988, Praha 1986. K některým dalším problémům táž, *Slověk a dějiny. Dynamika dějin a lidská aktivita v buržoazním myšlení*, Brno 1981.

⁶⁸ Otom J. Charvát, *O Kurtu Konradovi*, předmluva k vyd. knihy K. Konrada, *Svoboda a zbraně*, Praha 1949, 12.

⁶⁹ Stov. slovenský překlad: M. Foucault, *Slová a věci*, Bratislava 1987 (v orig. Les mots et les choses, Paris 1966).

⁷⁰ Stov. E. Chalupný, J. Salaba, *Sociologická revue* 12, 1946, 78; K tomu M. Strmiska, cit. studie.

⁷¹ J. Šusta, *Dějepisecví, jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha 1933, 208–209.

chopíme blízkost skupiny v názorech na nové programované pracovní metody dějepisu: jednak dělbou práce v týmech historiků při organizaci kolektivních výzkumů, jednak spojování v úzké spolupráci (i mezinárodní) s příbuznými disciplínami, zejména těmi, jež mohou být nápomocny při studiu kulturních dějin v širokém sociologizujícím pojetí a jejichž metody může integrovat i historická věda (sociologie, etnografie, dějiny umění, dějiny techniky, antropogeografie a demografie, lingvistika aj.).⁷⁶

Není pochyb, že se hlásily projekty progresivní jak z hlediska perspektiv organizace dějepisné práce, tak metodických předpokladů kolektivních výzkumů. Jsou to však projekty nesmírně náročné a ve své době těžko realizovatelné systematicky. Historik druhé poloviny osmdesátých let, kdysi plný očekávání na jejich výsledky, je optimisticky odkáže dalším generacím, které budou mít daleko větší možnosti využít počítačové techniky, computerů, ovšem – nutno dodat – budou také zajiště k historiografickému faktu přistupovat metodologicky jinak a klást dějepisnému programu poněkud jiné cíle.

Berrův směr byl silně inspirován Lamprechtem, ale nejen jím. Nutno vzít v úvahu zdroje novější francouzské sociologie, které ho přiváděly k moderním koncepcím. Jak jsem uvedl, tento směr nutně musil selhat na technické, metodologické i organizační nevybavenosti dějepisné vědy v tehdejší době; cíle, jež vytkl, nebyly adekvátní možnostem a někdy jimi ani neodpovídala povaha dějepisných pramenů, ani jejich tehdejší šíře a metody objevování jejich vypovídacích schopností. Selhal především ve vlastní pozitivní dějepisné produkci, daleko víc než novorankovská produkce té doby, s níž v její věcné (materiálové) podstatě mnohdy možno pracovat jako s historiografií skoro současnou. U nás se zjevně nejlépe osvědčila historiografie, jež neopustila pozice historismu, ale rozšířila své vlastní pole o sociologické a psychologické metody a samostatně o metody hospodářských dějin. V tom byl konečnou hlavní přínos Mendliv (který byl ovšem ve větší, míře, než se tuší, zavázán německé ekonomické historiografii) a také Šustiv.

Nejvýznamnější u nás zřejmě pochopil Berrovy myšlenky a metody jím ovlivněného francouzského sociologicko-pozitivistického směru mladý historik Evžen Stein (ovlivněný rovněž Drinou).⁷⁷ Vyšel ze semináře V. Novorňého, představitel rankovského křídla, a otevřeně nevystupoval proti oficiálnímu

mu univerzitnímu dějepisu, což mu otvíralo cestu na stránky *Českého časopisu historického*. Stein tlumočil Berrův názor o nezbytné přestavbě empirické historiografie, jež s použitím speciálních metod zkoumá konkrétní fakta, v „historii vědeckou“, jež splňuje základní požadavek vědecké metody: filozofickou formulaci problému usilující o obecné pojmy, tj. základní přetvoření dějepisu, který „aniž se vzdá vědeckosti, opírající se o zaručené poznatky“, bude odpovídat požadavkům filozofie, „která chce od historie slyšet obecné závěry nikoli vymyšlené, nýbrž věcně podložené.“⁷⁸ Syntéza, kterou Stein naznačuje, ovšem předpokládala i základní přestavbu filozofie dějin, která by se musila stát „filozofií vědeckou“, aby na základě historického zobecnění mohla budovat vědecký světový názor. Spojitost pokroku jak speciálních věd, tak filozofie byla nezbytná, vulgarizovaná filozofická dějinná spekulace nevedla k ničemu.

Jeden z hlavních předmetů sporu mezi ideografickým a sociologizujícím dějepisem považoval Stein za překonaný Berrovým výkladem obecnosti nejen jevů kolektivních (sociálních), ale rovněž individuálních, i když u nich neexistuje absolutní identita (nic se neopakuje). Pojetí syntézy směřující k obecným pojmům je proto v dějepisu širší než v sociologii, jež vykládá jen příčiny a obecnosti jevů sociálních. Za nejčinnější metodologické posřehy Berrovy koncepce považoval Stein rozlišování trojí kategorie jevů v lidském životě a v dějinách, z nichž každá podlehá jiné kauzalitě: „nutnosti sociální“, „jevů nahodilých“ a „obecných jevů“, jež se objevují ve vyabstrahovaných pojmech kauzality logické. Kauzalita nahodilých jevů vyjadřuje tu ovšem nikoli nutnost, nýbrž danost vztahu mezi jevy, v níž lze nalézt určitou pravidelnost (neznáme-li všechny vztahy mezi jevy, označujeme je za náhodné, což ve skutečnosti nemusí platit). Stein z tohoto hlediska vykládal individuální zasahování člověka do dějin, jež může mít povahu iracionální. Proto nelze zobecnit subjekt, ale vnější kauzální objektivitu, která zavřuje dění, jehož zdrojem subjekt je. Jinak řečeno, lidé zasahují do dějin prostřednictvím historických událostí, proto je třeba individuům zkoumat v časově vymezeném rámci obecné formy dění, v historické epoše, jež je podrobena kauzalitě, v jejímž kontextu se může stát podružnou iracionality činnosti individua vyvrážející rozdílné dějinné situace.

Stein nedovedl vyjádřit dialektický vztah mezi záměrem individua a výsledkem determinovaným daným společenským prostředím, který je podstatou moderního vědeckého pojetí úlohy osobnosti v dějinách a nebyl schopen objasnit vztah obecného a zvláštního, subjektivního a objektivního

⁷⁶ A. Varagnac, *Z činnosti ústavů pro společenské vědy ve Francii*, Dějiny a přítomnost I, 1937, 107 ad.; též, *Kolektivní výzkumy dějin lidové kultury ve Francii*, Dějiny a přítomnost II, 1938, 40 ad.

⁷⁷ O něm M. Strmiska; srovn. E. Stein, *Studie k základům poetiky historie*, Česká mysl 26, 1930, 131–132;

⁷⁸ K tomu srovn. Steinovu recenzi knihy H. Berra, *L'histoire traditionnelle et la synthèse historique* v CCH 42, 1936, 107–108.

ho. Nevsyvětili, proč považuje za hlavní předmět zkoumání obecných jevů dějinný rámec podmínek dění, jako v podstatě „vnější“ pasivní opakující se objektivní složku historického období, a nikoli výsledky individuální aktivity jako často iracionálního projevu vůle jednotlivců, jako „vnitřní“ subjektivní neredukovatelný zdroj dění. Příčina i podstata vývoje a kvalitativních změn zůstala tímto pojetím nedotčena, Stein rezignoval na poznání „vnitřních“ zdrojů dění a rozhodl se pro objektivní rámec jako základ syntézy vlastně libovolně. Nepochyboval o objektivitě dějinného faktu, který nazval „elementárním objektem“, a správně odlišil jeho „noetické zpracování“, jež v dnešní terminologii zvrme historiografickým faktem. Kritérium objektivnosti vědeckého zpracování faktu však již nepodal.

Stein zůstal na objektivistickém stanovisku pozitivismu, z našich sociologizujících dějepisců se nejvíce přiblížil metodologickým názorům nejen H. Berra, ale i M. Blocha, L. Febvra a tzv. školy Annales. Spojují ho s nimi i obecná pojetka genetiká: ideová krize buržoazní ideologie třicátých let, v níž se už zřetelně ukázala sterilita současného vzdělání a kultury, a to zvláště výrazně právě v dějepisectví. Na Steinově pojetí a jeho rozporech je stejně jako v koncepci Slavkově, patrná krize myšlení dějepisce, který recipoval některé přínosné postupy moderního sociologického pozitivismu směřujícího k syntéze, k vyhledávání všeobecných vývojových zákonitostí, jež tak či onak přivádělo „buržoazního historika před ono tabu, kterým je historický materialismus“.⁷⁹

Na rozdíl od Steina se Slavík hlásil k metodám historického materialismu, chápal jej však zúžené jako „sociologickou teorii neopouštějící půdu vědecké skutečnosti“, která ukázala, „že máme-li vykládati minulost, musíme znáti vznik a změnu společenských jevů, o nichž historik mluví.“⁸⁰ V článku ve sborníku *Dějiny a přítomnost* v roce 1937 Slavík interpretoval historický materialismus jako jednu z teorií sociologických, jeho filozofickou podstatu však odmítal a odděloval ho od „doktríny politické“. Podobně jako Mendl aj. považoval Marxův filozofický materialismus za problém transcendentní. „Názor uznávající za prapřincíp hmotu je stejnou metafyzikou jako monistický idealismus uznávající za prapřincíp „ducha“...“⁸¹ a Slavík jej považuje za „překonany“. Naproti tomu bránil historickomaterialistickou teorii před výtkami z fatalismu a determinismu, jež u nás hlavně podle H. Séa vznášeli někteří autoři v diskusí na počátku třicátých let (E. Rádl aj.).⁸² I když se Slavík často odvolával na ruské a sovětské marxis-

tické historiky při zprostředkování znalostí principů historického materialismu a recipoval částečně některé jeho metodologické prvky, zůstal v podstatě sociologizujícím pozitivistou.

A je otázka, nakolik členové Historické skupiny mohli mít fundovateoretické zdroje poučení o historickém materialismu, jestliže zmíněná díkuse o něm v první polovině třicátých let namnoze zkrusovala jeho podstatu.⁸³ V redakčním článku *Dějiny a přítomnost* v roce 1937 vyznávají, že jednou z knih, „jež nás vedly od citové podloženého vztahu k dělnické třídě k vědeckému studiu společenských problémů dneška“, byla Masarykov *Otázka sociální*, třebaže se v současné době „se všemi tehdejšími názory jejího autora na historický materialismus neshodují.“⁸⁴ Jejich přihlášení s k marxismu a k historickomaterialistické teorii předcházely nepochybně převě vzpomínány citový vztah k dělnické třídě a citlivá reflexe sociálně třicnách poměrů soudobé společnosti. Kromě dvou studií J. Slavíka není jí v *Dějínách a přítomnosti* stať, která by se samostatně teoreticky zabýval historickým materialismem. Po dvaceti letech od založení Historické skupiny napsal k tomu V. Husa: „Vždyť autoři [v *Dějínách a přítomnosti*] tehď ještě neznali mnohá ze základních děl klasiků marxismu-leninismu, neměl správně představy o výsledcích sovětské historické vědy a byli vskutku ještě silně ovlivněni buržoazní ideologií, objektivismem, revisionismem, masarykismem, feudismem atd. To je nade vše pochybnost. Bylo by proto v rozporu s historickou skutečností, kdyby *Dějiny a přítomnost* byly vydávány za uvědomělou tribunu marxistického pojetí dějin.“⁸⁵ V tom se dnes shodují i historikové dějepisectví, T. Vojtěch například zařadil Historickou skupinu na levé křídlo nemarxistického dějepisectví, s tím ovšem, že směřovala „za složitých podmínek k pochopení marxismu-leninismu“ a sblížovala se s marxistickými publicisty, „které zastupoval na půdě Historické skupiny K. Konrad“.⁸⁶

Racionální a iracionální, dějepis mezi vědou a uměním

Vztah mezi iracionálním-subjektivním a racionálním-objektivním v pozitivistickém dějepisě třeba rozlišovat v rámci teorie historického poznání a teorie historického procesu. V posledně uvedené rovině rozpor, jak jsem uvedl na příkladu E. Steina, souvisel s protikladem individuálního a obecného jevu v dějínách a pro pozitivistický dějepis bylo přiznačné, že je neu-

⁷⁹ K. Konrad, 46–49; k tomu T. Vojtěch, 61.

⁸⁰ J. Slavík, *Marxistické pojetí dějin a historická věda*, *Dějiny a přítomnost* I, 1937, 151.

⁸¹ Tamtéž, 151.

⁸² Tamtéž, 149; k tomu srovn. literaturu cit. v pozn. 73.

⁸³ Viz pozn. 73.

⁸⁴ Redakční článek *TGM*, *Dějiny a přítomnost* I, 1937, 112.

⁸⁵ V. Husa, *20 let od založení Historické skupiny*, *Zápisky katedry československých dějin*, 1956, č.4, 3.

⁸⁶ T. Vojtěch, 80, 74, pozn. 155.

siloval řešit dialekticky. Rovněž K. Stloukal považoval např. lidské individualum za jev nevysvětlitelný, iracionální, avšak na rozdíl od Steina, který se zaměřil na studium obecného, racionálně objektivního v dějinách, vymezoval dějepisu úkol poznávat objektivně prostřednictvím studia „individuálního“ neopakovatelného i „kolektivního“ člověka (tu se odvolával na Gollovo vymezení historiografie jako vědy o člověku) hlavní „znaky lidsví“ (věšedské znaky), jež charakterizují epochy dějin, lépe řečeno jejich kulturní hodnoty.⁸⁷ Racionálně objektivní zobrazení zákonitostí, jak o ně usiloval sociologizující dějepis a hlavně historický materialismus, však neuznával a jejich snahu vytvářet obecné pojmy přirovnával k víře středověkých scholastických realistů.

Pro utváření stanovisek členů Historické skupiny neznamenaly tolik názozy Stloukalovy – i když s nimi ovšem z jiného hlediska polemizovali, – jako nová polemická reakce na iracionální teorii historického poznání v metodologicky nepřilíš zdatilš inaugurační rektorské řeči Pekařově z konce roku 1931.⁸⁸

Jak v Žižkově, tak v jiných svých monografických zůstal Pekař bytostným založením empirikem ovládalším řemeslo i styl, který se k teoretickým otázkám vyjadřoval v této době spíše při obraně vlastních názorů a nečinil tak soustavně. Eklekticky, útržkovitě odkazoval na autory, aniž bychom si mohli ověřit, nakolik jejich dějinně filozofickou koncepci hlouběji prostu-

⁸⁷ O tom M. Strmiska; dále srov. K. Stloukal, *O smyslu československých dějin*, Praha 1937. Stloukalovu přednášku o ideových prouděch v soudobém dějepisectví (*Hlavní proudy v současné historiografii*, První sjezd československých historiků. Přednášky a debaty, Praha 1938, 16–32) na prvním sjezdu československých historiků kritizoval redakční článek *Dějinná přítomnost I*, 1937, 212. O polemice O. Řihy se Stloukalem o jeho přednáškovém cyklu vyd. v brožurě *Národní ideje v českých dějinách*, Praha 1936, viz J. Petráň, *Historická skupina*, 20. V referátu na sjezdu historiků Stloukal přednášel, že Windelbandovo a Rickertovo, metodologické rozlišení věd idografických od věd nomothetických znamenalo zároveň definitivní rozlučku dějepisu a sociologie. Sociologie přestala být logicky vědou dějepisu „nadrženou“, theoreticky vyšší, jak to dovozoval např. ještě Masaryk ve své *Konkrétní logice* a ve sporech se školou Gollovou, a objevila se naukou historiografii zásadně cizí právě svým odlišným principem metodologickým. Ten obsahově jsou si obě nauky blízké tím, že jsou oba kázány na výz okruhů jevtí a faktů, jež každá ovšem zkoumá s jiného hlediště. . . .“ (s.20) K historickému materialismu Stloukal shrnul závěr: „Ze všeho lze vyvodit úsudek, že these dialektického marxismu možno dnes pokládati za jednostrannou ideologii a historický materialismus za směr v principu překonaný a v praktické výkonnosti dosud neovzděčný, i když přiznáme, že mu moderní historiografie dkuje za velmi četné podněty, zejména za zosítnění smyslu pro význam hospodářských a sociálních složek v dějinném procesu. . . .“ (s.27).

⁸⁸ J. Pekař, *O periodisaci českých dějin*, ČCH 38, 1932, 1–12. J. Šusta komentoval Pekařův nářt jako „skizzu lehce nahozenou“, jež se setkává s mnohým souhlasem, ale také s odporem (*Posledních deset let československé práce dějepisné*, Praha 1937, 132). Srov. J. Werram (*Posledních deset let československé práce dějepisné*, Praha 1937, 132). Srov. K. Dějinná stadi, *Hranice, síředověku, v periodisaci dějin světových* Novákvř sborník s názvem *Otázka nám československým v období humanismu*, Praha 1932, 5–19), znovu vyd. s názvem *Otázka síředověku v periodisaci všeobecných dějin*, in: *Odkazy dějin a dějepisů*, 168–182). Souhlas je V. Husa, *Epochy českých dějin*, Praha 1947, 9.

doval. Tak je tomu s projevy novokantovského idealismu v Německu – o nichž s respektem hovořil např. i J. Šusta a jiní, – které oproti pozitivistické empirii a relativismu vzdýchly opět metafyzická měřítka hodnotová při výběru dějinné látky se zřetelem k nadosobní a nadčasové trvalosti.⁸⁹ Pekař se v diskusi dovolával kantovského apriorismu z přesvědčení, že lidský duch spolupůsobí aktivně při poznávání předmětu ze spolehlivých relac pramenů. Při úniku z analytického pozitivismu i paradoxu Gollova se na konec se sympatiemi ohlížel po Troeltschově „kulturní syntéze“, jež ústila v nábožensko-etických „jistotách“.

Pekař sotva mohl něco soustavněji povědět o zdrojích své „dějinné metafyziky“ v jedenáctiřádkovém nářtu periodizace českých dějin, který pro nesl jako rektorskou inaugurační řeč na univerzitě. Pouhý výčet autorů jichž se dovolává, nedává zřetelný obraz koncepcí, protože vedle Comtu uvádí Hegela, Lamprechta, Breysiga, Diltheye, Spenglera, Troeltsche z mladších Husserla a Frobenia a ovšem Maxe Dvořáka a A. Matějčka, kteří mu zprostředkovali názory vědecké duchovně orientované umělecko historické školy se silnou odezvou u našich dějepisců umění (vedle A. Matějčka, V. Birnbaum, J. Pečírka, E. Dostál, V. V. Štech a jejich žáci).⁹⁰ Nelz rozhodnout, nakolik tím Pekař v rámci polemiky reagoval na nedávnou výtku Slavíkova, že má zastaralé představy o teorii, nežná moderní autory kteří dávno objasnili metodologické problémy, s nimiž on těžce zápasí.⁹¹ Z periodizačního rozvrhu a zdůvodnění vyniká příklon k pojetí dějinné „kulturní typologie“, vycházející spíše než z Diltheye z E. Troeltsche a ví deňské uměleckohistorické školy, pojetí, které se autor pokusil zkombinovat bez vnitřní logiky s tradičním dělením „politické historie“ na starověk síředověk a novověk.

⁸⁹ K tomu T. Vojtěch. V referátu na prvním sjezdu československých historiků řekl K. Stloukal (viz pozn. 87), že „zásluhou německé filosofie novokantovské nastalo vyjasnění zásadní“, které bylo odbornou historiografii doceněno až po první světové válce. „Empirické realistickému pojetí dějepisu se totiž dostalo zdůvodnění ze strany, odkud se toho bylo lze neměné nadíti – od samých filosofů“, a odvolává se na Windelbanda a Rickerta (s.19). Stloukal s snaží dokázat oboustranné sblížení dějepisu s filozofií jako novy rys vývoje, který „se neomezuje pouze na otázky noetické a metodologické, nýbrž, že přechází i do materiální oblasti obou disciplin. Zde připravily půdu sblížení již starší studie Diltheyovy, Goetheinovy, Simmelovy a poslední Troeltschovy, ukazující k vyššímu pojetí historie jako součásti obecné kulturní syntesy vysvětlující přítomnost z dějinného procesu minulosti a vyúsťující v požadavky obecných dějin, které by nebyly pouze souhrnem dějin jednotlivých národů nebo epoch synchronisticky spojovaných, nýbrž dospěly k jednotnému pochopení vnitřní struktury dějinného vývoje jako integralního celku. . . .“ (s.21). Srov. též J. Šusta, *Posledních deset let*, 206 ad., kd se rovněž ozývá podobný náor na možnost nové „syntézy“. K této problematice srov. novel J. Strleček, *Dějiny a dějinnost. Studie k problému jednoty a jednolihého u Diltheye a Kantu* Brno 1985.

⁹⁰ K tomu srov. T. Vojtěch, 82, pozn. 174.

⁹¹ Slavík to aspoň tvrdil v pozdější polemice s J. Hertlem. Viz J. Slavík, *Prožiti dějin či ne prožiti historického semináře?* Dějiny a přítomnost II, 1938, 55–59.

Duchovní řád „typologie dějin“ („biologie kulturních období“) vyzněl v Pekařově podání jako kombinace racionální empirické konstrukce založené na vědeckém studiu pramenů s uměleckým psychologickointuitivním postupem pokoušejícím se pochopit „ducha doby“ (jako informací, kterou nepodávají prameny bezprostředně) a jeho střídání v jisté dialektické protikladnosti; kombinace, k níž někteří rozhodný odpůrce apriorních ideí v dějepisném zobečňování přidal metafyzické iracionální vysvětlení dějin, které – podle Heideggera – nalezne jen věřící křesťan. Pekař byl ovšem poplatný tradici gollovského pozitivismu a nemohl docenit pojetí „typologie“ v modernizaci společenských věd ve třicátých letech, jež od Weberova nástroje k zracionalizování pojmů intuice a porozumění mířila v strukturalistické metodologii proti historismu.⁹² V jádru zůstával u Belowova odmítnutí výkladu dějinných jevů stanovením jejich zákonitosti, neboť rovněž „organické“ společenské útvary obsahují „subjektivní, individuální a iracionální způsob všeho lidského“ (Below), což nakonec souhlasí s Rankeho tvrzením, že podstatu člověka lze uchopit jen pomocí fantazie.

Teoretická nedomyšlenost Pekařovy periodizační skici přiměla Masaryka, že se pod šifrou Č. P. ještě jednou vrátil k dávne problematice sporu, jenž mu největším průběhem byl již vzdálen a stal se polemikou o gnoselogických problémech dějepisu.⁹³ Masaryk vytkl svému nejdejšímu hlavnímu odpůrci, který kdysi odmítal užívat apriorní etické konstrukce v dějepis, že v úvahách o periodizaci a celkové koncepci dějinného výkladu eklekticky a paradoxně slučuje iracionální odkaz na víru s racionální kauzalitou logickou vědeckého poznání. Filozofie dějin, připomíná tu důrazně Masaryk, musí vědecky, tj. racionálně a objektivně objevovat jistý řád a smysl dějinných událostí, ať už explicitě (jako samostatná disciplína), nebo v „konkrétních dějinách“ implicitě. „Duchovědná“ kritéria Pekařova nejsou podle Masaryka dostatečně metodologicky podložena, hlavně však – opakuje pragmatičtý požadavek – navrhovaná periodizace „není ze života a není pro život“, když neposkytuje nic pro národní a státní ideologii („zpytování národního svědomí“).

Vzhledem k tomu, že těžšíše sporu se přesunulo k otázkám gnozeologie dějepisu ve spektru nových evropských metodologických koncepcí, vzdáleno se původnímu východisku a Masarykův hlas – byť autoritativní – zazněl v této chvíli téměř na okraji (uniká také pozornosti dnešních historiků dějepiscetví). Teoreticky nepropracovaný Pekařův „duchovědný“ projekt ira-

cionálního pojetí dějepisu našel pozitivní odezvu např. u představitelů funkčního strukturalismu Viléma Mathesia a některých literárních historiků (zejména u A. Nováka) a vyvolal novou ostrou kritiku hlavně sociologických historiků, jejichž mluvčí J. Slavík se ovšem nadále zaštiťoval autoritou Masarykovou.⁹⁴

Diskusí kolem Pekařova periodizačního návrhu jsme se přibližili bezprostředně názorovému utváření Historické skupiny jako projevu negace idiosyncratického chápání historického procesu a historického poznání. Logické nedůslednosti Pekařova článku s řadou pojmových nejasností nekritizoval jen Slavík, ale i mladý stoupenec sociologizovaného dějepisu Karel Kůp později člen Historické skupiny.⁹⁵ K jejímu formování přispěla činnost Sdružení odborů Historického klubu, kde už na podzim 1932 vystoupil V. Birnbaum s přednáškou, ve které obšírně zdůvodňoval, proč nelze tylogická kritéria dějin umění aplikovat v obecné periodizaci národních dějin.⁹⁶ V. Husa se pod dojmem diskuse zásadního koncepčního významu problémem obíral a později, v roce 1947 vydal už zformulovaný první námarxistický pojetí periodizace národních dějin.⁹⁷

Zatímco Pekař i v pozdním stadiu svého metodologického vývoje respektoval někteří pozitivistická východiska teorie historického poznání, i mladšího Z. Kalistu, jenž ideovou krizi třicátých let prožíval bez tradiční dědičtí a dovedl do důsledku iracionalistické podněty Diltheyovy, Spenglerovy, Simmelovy, Spenglerovy a Pekařovy, byl gollovský pozitivismus smetištěm překonaných metod, stejně jako pro Slavíka, avšak z jiného, než ovšem subjektivistického filozofického přístupu.⁹⁸ Podle Kalisty obraz určitého dějinného období zcela v rukou historika jako osobno disponující vrozeným specifickým nadáním, „historickým taktem“. Dějelec je postaven naroven umělci, který podle daných pravidel v procesu tvorivé činnosti („prožívání“) evokuje zaniklou skutečnost jako novou realitu. „Historický takt“ zůstal jediným korektivem omezujícím subjektivní tvorost historika, který měl metodou „prožívání“ vniknout do vědomí v prostě „stejnoutvarého“ člověka minulých dob, vžít se do prostředí, v němž utvářela představa, již nám tlučoucí pramen, a vlastně s ním i chápat litu-

⁹⁴ Viz hlavně J. Slavík, *Masaryk a Pekař*, Dějiny a přítomnost I, 1937, 119 ad. Slavík k zovla hned po vydání Pekařova návrhu periodizace jeho koncepcí; viz J. Slavík, *Báseň perioda českého dějepisectví*, Praha 1932 (zvl. otiisk čl. z časopisu Soboty III, 1932).

⁹⁵ K. Kůpka, *K Pekařově periodizační skici dějin*, Česká mysl 28, 1932, 39–42.

⁹⁶ O nepublikované přednášce *O metodě dějin umění* se zmiňuje V. Husa, *Epochy české dějin*, Praha 1947, 9.

⁹⁷ V. Husa, *Epochy českých dějin*, Praha 1947, 2. upravené vyd. Praha 1949.

⁹⁸ O Kalistově filozofii dějin pojednává M. Strmiska, „své názory shrnul Z. Kalista později: *Česty historikovy*, Praha 1947.

⁹² K otázce strukturalistické antropologie srovn. J. Petráň a kol., *Dějiny Imnohé kultury I/1*, Praha 1985, 32 ad., 72 ad.

⁹³ Viz pozn. 30.

jež si každé dějinné prostředí („doba“) vytváří samo o sobě v podobě „nálad“ a „životních pocitů“. Teprve když takto porozumí „duši doby“, může dějepisc zakotvený v přítomnosti tvořit (nikoli ovšem prožívat, aby se nestal pouhým reproduktorem pramene) svou vizi minulosti oproštěnou od apriorních představ o objektivitě pravidel odvozených ze studia dějinného procesu. Takto subjektivně uvolněný prostor dějepiscovu tvoření neměl – kromě relativního „historického taktu“ – hranic, odkrýval podle Kalisty obráz věčnosti a vedl člověka k Bohu.

I když se řada Kalistových formulací přibližuje tezí Bohdana Chudoby, představitelé katolického dějepisu třicátých let, nejsou jejich názory obsahově zcela blízké. Chudoba vytkl, že 19. století přecenilo vědu, když povýšilo vědecké poznání na jediné poznání vůbec a rozšířilo neprávem pojem vědy i na duchovědní oblast.⁹⁹ Dějepis přes všechno marné úsilí přiblížit se vědě stanovením historických zákonů (zvláště u sociologizujících historiků), vědou být nemůže, tvrdil Chudoba a dovolával se Bergsonova výroků, že intelekt není schopen poznávat tvořivý proces. V teorii historického procesu Chudoba odmítl hledat teleologický „smysl národních dějin“ – jednak proto, že dějepisu upíral možnost vědeckého poznání, ale také z toho důvodu, že právem nepovažoval pronikavost určité ideje v minulosti za tak stabilní, aby předurčovala, že se jí bude národ vyznamenávat i napříště.¹⁰⁰

Kalista, když podtrhoval jistou tvořivou libovůli subjektu dějepisce, reagoval tím současně na poznatek, že pozitivistická teorie pramene i jeho interpretace vychází ze statického zploštění objektu zkoumání, není schopna proniknout do informační struktury pramene, jež je často jiná než jak se historikovi jeví v tradičním pojetí kritiky a interpretace. Problém „heterogenie cílů“ (následných společenských funkcí) pramene v době jeho vzniku a v čase, kdy ho interpretuje historik, zajímal už M. Webera a zabýval se jím stejně moderní sociologizující dějepis jako jiné směry (existencialismus, strukturalismus).¹⁰¹ Uvedený poznatek poskytoval kdysi příležitosti k subjektivistickým pojetím interpretace, jichž se chtějí vyvarovat dnešní moderní sémiotické metody, které přistupují k prameni, hlavně k takovému, který nese osobitou pečť subjektu tvůrce, jeho myšlení i prostředí (ikonografický, literární aj. pramen), dynamicky jako ke komunikátu v určitém historickém kulturním systému s vlastním „textem“ i kódem. Na

⁹⁹ Srovn. M. Sirmiška. B. Chudoba, *O dějinách a pokroku*, Brno 1939.

¹⁰⁰ K tomu srovn. recenzi knihy B. Chudoby, *O dějinách a pokroku* od J. Popelové v ČČH 1940, 61–3.

¹⁰¹ Srovn. k tomu ještě např. V. Husa v díle *Homo faber*, Praha 1967, 13.

¹⁰² K tomu srovn. např. J. Petráň a kol., *Dějiny hmotné kultury I/1, 51 ad.*

schopnosti objektivního vědeckého dekódování „textu“ závisí pak i úroveň poznání, hodnota historiografického faktu, pokud na něj nechceme rezignovat jako v naší době M. Foucault.¹⁰²

Problém, o němž tu hovoříme, zajímal členy Historické skupiny v rovině tehdejší funkčně strukturalistické sémantiky. Není náhodné, že na jednom z diskusních večerů skupiny referoval člen Pražského lingvistického kroužku Leopold Silberstein o dějinách pojmů, sociologii vědění a sémantice.¹⁰³ Vliv strukturalistické metody je patrný v článku J. Vávry o stylu J. Golla otištěném v *Dějínách a přítomnosti*.¹⁰⁴ K vydání silbených příspěvků J. Mu-kařovského a R. Jakobsona v druhém ročníku sborníku již nedošlo.¹⁰⁵

Iracionální vrstvou a strukturou lidské existence jako výrazně nedořešeným problémem pozitivistického dějepisu se zabývali zvláště někteří členové Historické skupiny (J. Pačta, J. Benda).¹⁰⁶ Nešlo jim o vliv iracionálního zasahování do dějin společnosti prostřednictvím individua, jak to podle Berra vykládal E. Stein, ale naopak o vliv společenských kulturních činite-lů při utváření lidské osobnosti, jak je zkoumala tehdejší analytická sociální psychologie, jež hledala racionální objektivní vysvětlení nevědomých motivů v manifestovaných projevech člověka. Avantgardní „freudomarxismus“ poznávali členové Historické skupiny již dříve prostřednictvím umění a teoretické literatury o něm; upozorňoval na problematiku teorii historického poznání u nás nedotčenou.¹⁰⁷ Tím spíš je zaujal tzv. kulturně psycho-analytický směr, který aplikoval pojmový aparát revidovaného freudismu na oblast společenských vztahů (zejména E. Fromm, který se přihlašoval k marxismu) a naznačoval dějepisci objasnění zdrojů iracionality v dějinné společenském měřítku.¹⁰⁸ Objektivně racionální metody vědecky fundovane sociální psychologie nejsou dnešnímu dějepisnému poznání cizí, i když psychologickoanalytický faktor freudismu nenadřazuje mezi hnačí síly historického dění.

Členové Historické skupiny se nevyhýbali konfrontaci poznání vědeckého a uměleckého, naopak k tomuto problému byli, jak později vzpomínal např. J. Charvát, přiváděni už diskusemi s umělci ve sdrůžení Purkyně,

¹⁰³ Viz J. Petráň, *Historická skupina*, 42.

¹⁰⁴ J. Vávra, *Spil Jaroslava Golla*, *Dějiny a přítomnost I*, 1937, 47 ad., 163 ad.

¹⁰⁵ K tomu J. Petráň, *Historická skupina*, 44.

¹⁰⁶ J. Pačta, *Sociální psychologie a dějepis*, *Dějiny a přítomnost I*, 1937, 58 ad.; J. Benda, *K psychologii německého fašismu*, tamtéž, 74 ad.

¹⁰⁷ Viz J. Petráň, *Historická skupina*, 22.

¹⁰⁸ J. Pačta se dovolával zejm. studií E. Fromma, *Politik und Psychoanalyse* (v čas. *Psychologische Bewegung* 3, 440–447); *Die Entwicklung des Christendogmas* (Viden 1931); *Über Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie* (Zeitsch.f.Sozialforschung I/1–2, 1932, 28–54). Citoval rovněž názory Durkheimovy, Lévy-Bruhlovu studii o primitivní mentalitě, G. Lefebvra, O. Leroye aj. Cerpál tudíž rovněž z prací strukturalistů.

v nichž vyznávali nejen „společné názory o společenské funkci umění a vědy, o jejich těsném sepětí se životem“, ale také poznání „jisté podobnosti tvorby umělecké a vědecké“.¹⁰⁹ Později, když se mohli účastnit procesu literární tvorby při spolupráci na *Obrazech z dějin národa českého* Vladislava Vančury, sdělil např. V. Husa, že „má slovesný umělec v moci postihnout historickou pravdu mnohdy jasněji a dokonaleji než dějepisec“.¹¹⁰ Přitom však neslučoval poznání vědecké a umělecké, respektoval samostatnost ob- jektivního poznání vědeckého, i když poněkud zrelativizovaného ve srovnání s imaginacním poznáním uměleckým, k němuž vzhlížel s netajeným respektem. „Třebas jsme názorově nepřisahal na samospasitelnost zkamených historických faktů“, napsal Jaroslav Charvát, „cítili jsme se někdy nesví ve svobodné říši básnické obrazivosti, vybudované z historických skutečností. Uvědomili jsme si, že to, co my historici si domyslíme za fakty, spojnice je v příčinné souvislosti, či dávajíc jim hospodářský, společenský, psychologický výklad, nikdy nepřekročí suchou rozumovou konstrukci; že užívajíc kombinace, tedy prvků obrazivosti, nepředstavíme si nikdy – nebo aspoň málokdy a v omezené míře – jednající osoby v skutečném světě, že jsou pro nás vždycky jako vyhlisované květiny v herbáři. Ten pohled na lidi, kteří již nebyli skupinou písmen, nýbrž skutečnými postavami s tvářmi a barvou, kteří se chovali dobře i špatně, nás zprvu udivoval. Utíkali jsme se znovu k pramenům, abychom si ověřili, byli-li opravdu takoví, či mohli-li takoví aspoň být. V tomto bodě končila naše spolupráce s básníkem, jemuž jsme dodali historický materiál společně redigovaný...“¹¹¹

Obvat pozornosti k aktuálním problémům současnosti.

Kritze historiografie, projevující se navenek obnoveným sporem o smysl

¹⁰⁹ V. Husa, *Dějiny a přítomnost*, Panorama 15, 1937, č. 5, 139; srovn. J. Petráň, *Historická skupina*, 14–15.

¹¹⁰ V. Husa, *Dějiny očima básníka*, Panorama 1939, 181 n. Tímto problémem se v jiné rovině zabýval již v roce 1913 Z. Nejeďlý *Spor o smysl českých dějin* (v čas. Česká kultura I, 1913; znovu vyd. Z. Nejeďlý, *O smyslu českých dějin*, Praha 1953): „Jisto jest, že naprostým úpěním na požadavcích pozitivistických svazují se věde křídla vzletu, a to konec konců nemůže být ani věde prospěšno. Podíváme se na umění: to také hledá pravdu (stará povídká o kráse v umění a pravdě ve vědě jest dnes nemožná již fráze). A jak ji umění nalezne? Užasnou silou intuice, zvláště intuice v lidskou duši. Velká umělecká díla tak dovodou být např. objevy psychologickými, že věda k nim může hledět jako k ideálu pravdivého vidění. Jest tomu však v historii jinak? Není ve svém posledním důsledku tvoření historické tvorbě umělecké? ... Nemusím snad zase ujišťovati, že nechci snižovat práva kritické heuristiky vědecké, ale jako v jiných oborech, tak i v historii bych kladl váhu na tvoření, jež jest vsude, ve vědě i v umění, intuitivní. A jak daleko může jíti intuice historického genia! Nejenže svou visí může prohlížeti až ke skrytým zákonům historického dění, ale (což jest zvláště zajímavou) i v samé heuristice může se projevit silou takřka záračnou. Jak Palacký dovedl pouhou intuíci rozřešiti otázku autora, Chronicon Tabornitarum! ... (s. 31 n.). Srovn. i J. Pacht, *Nové pojetí historické beletrie*, Panorama 1939, 182 n.; J. Charvát, *O naší spolupráci*, tamtéž, 183.

¹¹¹ V. Husa, *Dějiny očima básníka*, 181.

dějin a dějepisu, vyvolala předtím nebyvalý jev: obrátila pozornost k metodologii vlastní disciplíny. Pouhá bibliografická evidence brožur i článků n: toto téma, a to nejen na půdě dějepisu, ale i v revuích příbuzných disciplín a v publicistice, ve třicátých letech mnohé naznačuje.¹¹² Za svědeckví může me považovat i vznik sborníku *Dějiny a přítomnost*, první dějepisné revu u nás věnované z větší části otázkám aktuální teorie a organizace vědeck práce. Samozřejmě nelze tvrdit, že by se objem dějepisné tvorby z větší části vyčerpával metodologickou problematikou. Většinou dějepisců byla empiricko-analytická práce stále bližší než zobecňující metodologická rovin a namnoze i ti, kteří někdy odbočili na půdu teorie, setrvali v praxi u tradičních osvědčených empirických postupů a teoretické postuláty v jejich studiích monografických sledáváme spíše v proklamativních úvodech i závěrech.

Přesto však nelze přehlédnout, že i *Český časopis historický*, jehož redakce Slavík vytýkal, že dříve zcela ignorovala teoretickou problematiku základi historického poznání a nepřinesla ani referát či zprávu o statích Windelbandových, Rickertových a dalších, ve třicátých letech podrobně referuj o nových metodologických pracích zahraničních (H. Berra, J. Bernharta F. Meinecka, M. Handelsmana, ale také M. Pokrovského aj.) a otiskuj články o gnoseologii a filozofii dějin (J. Popelové, F. Bauera aj.).¹¹³

Hlavní redaktor časopisu Pekař nerozvíjel dál svůj teoretický nedomyšlený následin periodizace. Zaujala ho, stejně jako většímu kulturní veřejnosti situace v nacistickém sousedství. Z článku *O novy dějepis v Třetí říši*, který vyšel v roce 1935, je zřejmé, že sledoval německou produkci nikoli se zřetelem k novým metodologickým přínosům jako kdysi spor o „individualismus“ a „kolektivismus“ v dějepisectví, ale pro jisté obavy z politického zneužití historických institucí.¹¹⁴ Proti tomu, co o této stati bylo řečeno kritického, nelze pomínout, že je to – pokud vím – jediná stať v mezinárodním dosahu, která charakterizuje situaci nástupu oficiálního nacistického děje pisu a naznačuje i její analýzu a přes některé vnější ústupky vnitřním politickým ohledům je kritičtější než se na první pohled zdá. Pekař sám nazývá článek „reportáž“ založenou na zprávách říšskoněmeckého tisku, doplněnou podle potřeby z jiných pramenů.

Když referuje o zřízení říšského kulturního senátu, který měl v duchu nacistické ideologie vylučovat z německé kultury vše, co je „volksfremd“ konstatuje Pekař: „to konec konců v tisícerych případech tragických dů

¹¹² Viz pozn. 11.

¹¹³ Viz např. J. Popelová, *Noetické meze objektivní historického bádání*, ČCH 1935 106–113; též, *Filozofie dějin, její úkoly a rozdělení*, tamtéž 1939, 9–30.

¹¹⁴ J. Pekař, *O novy dějepis v Třetí říši*, ČCH 1935, 555–566.

sledků znamená vyloučení všeho židovstva nejen v krásné literatuře a tisku, ale i v hudbě, divadle, filmu a výtvarném umění“. Celou pasáž o nové říšské instituci pak uzavírá: „stojí-li v čele muž bezohledné energie Goebbelsovy, nezbováme se podezření, že slib o volném vzrůstu všech osvětových sil míněn je jen podmínečně“, s ohledem na utváření nacionálně socialistického programu. Obšírněji pojednává o zřízení Říšského ústavu pro dějiny nového Německa jako důsledku „přízpusobení věd ideologii nového státu“; podává charakteristiky jeho jednotlivých pracovníků z hlediska odborné publikační činnosti, přičemž se důrazně pozastavuje nad tím, že do nového ústavu nebyli pojatí dva z nejvýznamnějších profesorů berlínské univerzity, F. Meinecke a H. Oncken, zatímco jako zástupci mladší generace byli do něho povoláni historikové, „z nichž jen jednoho lze mi určití jako autora odborné práce . . . , pět ostatních není vůbec známo velké Dahlmann-Waitzově bibliografii z r. 1931“. Z pracovníků střední generace se zvlášť zmiňuje o H. Güntherovi, autoru z oblasti „Rassenkunde“, založené na „sportních nebo diletantských závěrech z nehotových věd praehistorie, antropologie a psychologie“, dále o A. Bäumlerovi, vydavateli Nietzscheho s poznámkou: „vím něco málo jen o jedné historické přednášce jeho, která představuje radikálního novotáře v duchu nového německého náboženství“. S jistým zřetelným záměrem uvádí, že členy nového historického ústavu jsou dva nehistorikové, „politickovojevší znalci“, oba generálové, „z nichž jeden, stojí v čele válečné zpravodajské služby, byl spolupracovníkem Ludendorffovým, druhý starým polubojovníkem Hitlerovým“.

Nejobširněji rozebírá odbornou práci ředitele institutu W. Franka, kterého nazývá „novým Führerem národní historiografie německé“, jenž „v duchu vůdcovského principu“ členy ústavu vybíral. V této spíše historicko-psychologické črtě Pekař hned zkrataje připomíná, že je to badatel zcela mladý, a věcně to dokládá tím, že bibliografie Dahlmanna-Waitze zná jedinou jeho práci, která „prozrazuje mnoho z pozdějšího autorova vyznání viny: šlo tu o studii o životním ztroskotání zápasníka rozpolceného nitra [Stöckeral, muž, jenž byl jednak (v době Bismarckové a Vilémově) dvorním kazatelem v Berlíně, ale zároveň agitátorem, jenž chtěl národněsociálním programem získati střední vrstvy a dělnictvo pro křesťanství a monarchii, pracuje přitom vydatně i antisemitiskými hesly proti židům jako hlavním sloupům radikálního liberalismu“. O druhé knize Frankově podotýká Pekař, že její protidemokratické stanovisko „je patrně dáno předem a je zásadní“.

Nad Frankovou programovou brožurou *Kämpfende Wissenschaft* (1934) měl Pekař znovu příležitost vyslovit se k zásadní metodologické otázce dějepisecovy práce v širším smyslu. Frank podle jeho názoru „hodnotí dějepis-

nou práci především jako prostředek politického zápasu přítomnosti . . . ho „vášnivý tón“ výzev a nenávisť je „přímo demagogický“; „stačí si všimnouti jen pohrdání, s nímž mluví o univerzitách a cechu historiků, a odhny, s níž proti nim staví duchovní význam ‚primitivů‘ a mládeže“. A Pekař opětně klade svůj vlastní názor o vztahu dějin a přítomnosti: „Podávka, že dějepisec nemá ztrácti životný vztah k bojům a zápasům své doby a svého národa, podepíšeme zajisté rádi, i požadavk vůdčí, že historik má s vlasteneckým zájmem dílem svým přispěti k poučení, vychování a posílení, k duchovnímu výzbroji svého národa. Víme přece, co v tom smě vykonalo a znamenalo naše dějepisectví s dějinami Palackého v čele. / postřádáme ve výzvě Frankové, že v tom všem má historik dbáti především pravdy, to jest poznání spolehlivě vyšetřeného, k němuž cesta vede převším tím, co Frank tolik podceňuje, to jest odbornictvím, pracovní empirií a odhodláním pracovat a soudit v duchu objektivity, vůdčím pojmu vši práce vědecké. Nebezpečí, že dějepisectví, jak je žádá Frank, v tomto smě ztratí svou vědeckou a tedy i mravní hodnotu, je zřejmé.“ Pozitivista Pekař připomíná, že s horoucí službou nacionální myšlenky plynoucí z „víry“ c jepisectví odborné skončilo romantismem takřka před sto lety a zvlá u Němců, kteří dosáhli politického programu sjednocení, je anachronií. A konfrontuje to s vývojem českého dějpisu: „Směry a cíle naší práce jsou přece dobové podmíněné – proto také bylo možné Gollovi v době, kdy rše národní existence byla zabezpečena, položití důraz na potřebu očist poznání minulosti od omylu a nepravdy, proto bylo možné prokázatí pac lanost Rukopisů“. Pekař připomínkou názvu Frankovy brožury pokraču, že právě to bylo v duchu „bojující vědy“, byla to národní ‚rehabilita před světem“ spolu s projevem „rostoucího sebevědomí a sebedůvěry a dodává, že „nejvyšší hodnota, ‚bojující‘ vědy je v tom, ‚bojuje-li o pravdu tj. o vědecké poznání“.

Z Frankovy brožury cituje pak Pekař několik vášnivě demagogických hsel, jež žádají především slepou víru ve vlastní poslání mystických hnací síli nacismu a komentuje je: „Roznícenost, opojení, uchvácení myšlenko slepá víra – všechny ty živly vzbouřeného citu a irracionality mají pře v té zpovědi nepochybnou převahu nad požadavky, které naše věda klad v popředí svých úkolů a metod“. Podobně kriticky analyzuje potom Pekař projevy nacionalismu v díle profesora K. A. von Müllera, jenž přispěl, vytvoření Hitlerova hnutí“, Frankova učitele, který právě vlivem svého žka vystřídal Meinecka v redigování ústředního německého historického čsopisu *Historische Zeitschrift*.

Pekař, jenž v úvodu svého článku připomněl, že z Německa jsme u ně přejímali podněty a vzory, což platí o dějepisce zvlášť, klade si nakonec

otázku, zda může německá historiografie nadále mít vliv na naši půdě. Nástup nové oficiální nacistické historiografie poněkud bagatelizuje tvrzením, že „mezi slibnými výklady zahajovacích schůzí a mezi výsledky práce jimi ohlášené, bývá obvykle rozdíly nemalý“. Společná na vědeckou etiku osvědčených dějepisců (mezi nimi jmenuje Srbika), kteří byli přijati do nového říšskoněmeckého institutu a neodvážejí se „tak či onak znásilňovat poznatelnou pravdu“, mj. zvláště proto, že každé jejich dílo se bude „zodpovídat kritickému soudu svobodné ciziny“. Budou-li nadále věnovat pozornost slovanským oblastem, nebo – jak oni říkájí – „výhodnímu prostoru“, jako popřevratový dějepis výmarského Německa, může to být podle Pekaře vědě k nemalému prospěchu, neboť mezinárodní polemika zajisté odhalí fikce a nespravedlivá stanoviska, přispěje k odstranění omylů a protiv. „V tom smyslu jest si přát, aby se situace vyvíjela,“ končí stať Pekař: „v tom smyslu mohli bychom novou německou orientaci v historiografii vítati. Co by bylo méně vítáno, byly by pokusy uplatnit heslo nacionálního stanoviska stůj co stůj ve výkladu minulosti i v našem dějepisectví; i tu „primitivové“ a mládež mohli by jako např. v obraně Rukopisů býti představováni jako svědkové a nositelé pravdy.“

Vytčený program pozitivní konfrontace s německou historiografií i po jejím „zglajchšaltování“ nacistickou mocí pochopil po svém J. Pfitzner, tehdy již horlivý pražský německý nacist a vydával její zcela jednoznačně za uznání kulturní nadřazenosti německé a zapojení „českého prostoru“ do německých rámců. U Pfitznera našly již dříve, v roce 1932, příznivý ohlas Pekařovy názory o zprostředkovatelské úloze německého živlu v „západně“ orientovaném dějinném vývoji české společnosti. Z české strany se, žel, tyto nacionalistické projevy tehdy nedočkaly přiměřené odezvy. Navíc po smrti Pekařové (1937) vytáhl Pfitzner z díla českého konzervativního historika a odpurce revoluce i rysy dávného antisemitismu, aby je většinou deformovanou interpretací přizpůsoboval nacistickému programu a zaštil si se tak autoritou zemřelého, který se již nemohl bránit. V polemice s Pfitznerem

¹¹⁵ K tomu srovn. J. Werstadt, *Pře se sudetoněmeckým historikem o české myšlení historické a politické a o jeho představitele*, Odkazy dějin a dějepisců, 187–213. Ve stejném smyslu jako Pekařova kritika vyzněla i obšírná Bauerova, recenze knihy E. Rothackera, *Geschichtspolitologie* (Mnichov a Berlín 1934) v ČCH 1936, 348–355. Když v ČCH 1936 (153–158) referoval J. Klepl o knize W. Sombarta *Deutscher Sozialismus* (Berlín 1934), připojil glosu o příklonu starého historika hospodářských dějin k nacismu. Naproti tomu s jistou shovívavostí byla u nás přijata kniha G. Franze *Der deutsche Bauernkrieg* (Mnichov–Berlín 1933). V. Husa, *Z novější literatury k dějinám německé „sekské války“*, ČDV 26, 1939, 95–98, konstatoval, že „cena Franzova díla spočívá především v podrobné faktografii“. F. Kuttar v recenzi v ČCH (1936, 123–128) Franzovi vytknul nášinou paralelu mezi německou seiskou válkou 1525 a nacistickým převratem, který prý – podle výkladu Franzova – oddělil porážku seidláků. Stejně tak Kuttar odmítá Franzovu tezi o „nedostatků vidět osobnosti“ jako hlavní příčinu porážky seiské války.

rem se to snažili v denním tisku dokazovat Werstadt.¹¹⁵ Na nebezpečí podobných „sympatií“ (jak ukázal vývoj za okupace, velice reálné) upozornil v kritice fašistické nacionalistické koncepce Pfitznerových prací J. Benda v *Dějinnách a přítomnosti* (1938).¹¹⁶

Vznik Historické skupiny v metodologické krizi pozitivistického dějepis u nás je pochopitelný. V diskusi o smyslu dějin, o gnozeologických problémech metodologie, se naléhavě přihlásilo o slovo dějepisci, kteří vesměs neměli za sebou zdaleka tolik pozitivních výsledků práce z oblasti konkrétního empirického dějepisů, někdy stáli vůči univerzitní historiografii v opozici, zvláště však členové mladší generace, kteří se pod dojmem zjevné krize staršího pozitivistického směru dějepisů i se zřetelem k naléhavým ideovým politickým problémům přítomnosti (krize, hrozba fašismu zvenčí i uvnitř) chtěli orientovat ve svém vlastním oboru a tázali se po aktuálním smyslu dějepisů. Když probíráme obsah tří vyšších čísel *Dějin a přítomnosti*, je n pohled patrná převaha článků referativní povahy, seznamujících s moderními metodologickými názory i proudy v zahraničí, ať už v posudcích o publikacích nebo výkladem a aplikací metody v příspěvku monografikém, anebo informací ve zvláštním oddílu o „organizaci studia společenských dějin“. Na tomto úseku vykonaly *Dějiny a přítomnost* během krátké doby svého trvání mnoho, upozornily na problémy, které nestacily do hloubky zpracovat a ukázaly i pro budoucnost potřebnou skladbu moderního historického periodika.

¹¹⁶ J. Benda, *Historiografie ve službách Henleinova hnůt*, Dějiny a přítomnost II, 1938 49–55.